

kinder

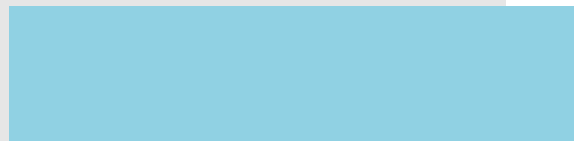

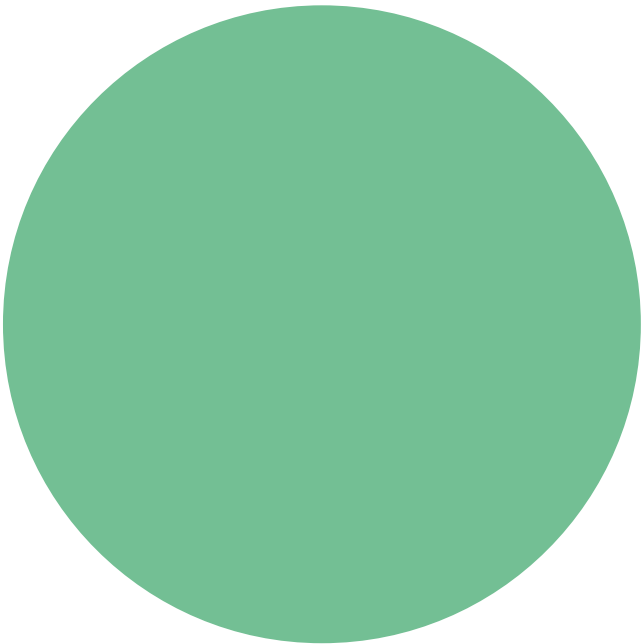
PROGRAM K

**Priručnik za rodno
osjetljivu pedagogiju
u ranom odgoju
i obrazovanju**

STATUS **M**

PROGRAM K

Priručnik za rodno
osjetljivu pedagogiju
u ranom odgoju
i obrazovanju

STATUS M

Program K – Priručnik za rodno osjetljivu pedagogiju u ranom odgoju i obrazovanju

AUTORI_CE

Sanja Cesar

Maja Gergorić

Ivan Goletić

Karolina Hrga

Tomislav Jeleković

Stipe Nogalo

Monika Pažur

Barbara Perasović Cigrovski

LEKTURA

Anamarija Sočo

OBLIKOVANJE

Tamara Tokić

NAKLADNIK

Status M

Avenija Marina Držića 12A,

Zagreb

UREDILE_I

Stipe Nogalo

Elizabeta Matković

Tamara Tokić

TISAK

Alfacommerce d.o.o., Zagreb

NAKLADA

100 komada

ZNANSTVENA RECENZIJA

Monika Pažur

©Sva prava pridržana

Zagreb, 2023.

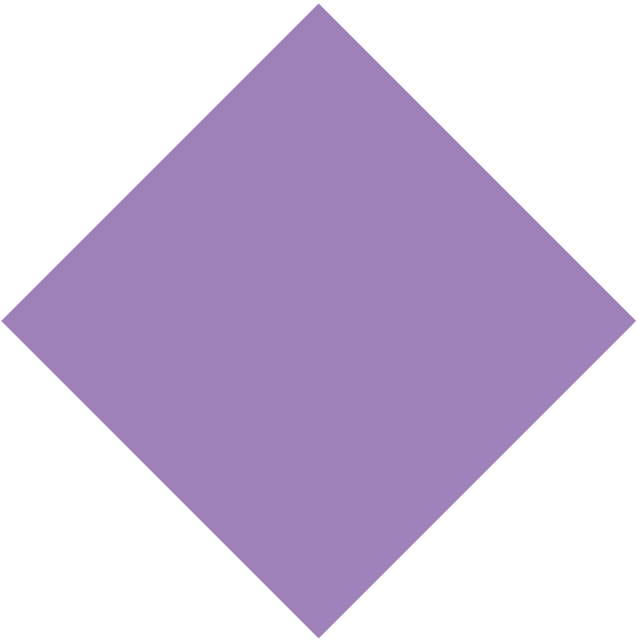
Program K – Priručnik za rodno osjetljivu pedagogiju u ranom odgoju i obrazovanju nastao je uz financijsku potporu Programa za prava, jednakost i građanstvo Europske unije (2014.-2020.) u okviru projekta "KINDER- Rješavanje rodni stereotipa u obrazovanju i ranom djetinjstvu: izgradnja rodno osjetljive pedagogije u obrazovanju djece" (GA101005800).

Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost Statusa M te ni na koji način ne odražava stavove Europske unije.

KAZ ALO

- 7**   **Rezultati istraživanja**
Monika Pažur
  - 18**   **Rod i maskulinitet**
Stipe Nogalo
  - 50**   **Rodna socijalizacija u djetinjstvu**
Ivan Goletić
  - 82**   **Komunikacija, emocije i pojam o sebi**
Tomislav Jeleković
  - 114**   **Obiteljske dinamike i pomoć pri**
osjetljivim temama
Barbara Perasović Cigrovski
  - 146**   **Materijalne koordinate naših**
"različitosti"
Karolina Hrga
  - 178**   **Prevenција nasilja i pristanak**
Sanja Cesar
  - 210**   **Obrazovanje za nenasilje i rodnu**
ravnopravnost
Monika Pažur
-

Rezultati istraživanja o rodnoj ravnopravnosti u sustavu ranog, predškolskog i osnovnoškolskog odgoja i obrazovanju u Hrvatskoj

Monika Pažur

Kako je jedan od ciljeva istraživanja bio ispitati pristup i interes relevantnih dionika (odgojno-obrazovne ustanove, odgajatelji, učitelji, roditelji) za promicanje rodne ravnopravnosti i obrazovanje za rodnu ravnopravnost, dio istraživačkih pitanja bio je usmjeren upravo na ove dimenzije obrazovanja za rodnu ravnopravnost. Zanimljivo je da studenti i praktičari tvrde da se s temom rodne ravnopravnosti rijetko susreću, dok većina roditelja smatra da se to često događa. S druge strane, kod pitanja o interesu odgojno-obrazovnih institucija za obrazovanje za rodnu ravnopravnost, sve tri skupine su se složile da institucije uglavnom provode sadržaje koji su dio obveznih nastavnih planova i programa, a rijetko uključuju nove sadržaje. Studenti, praktičari i roditelji smatraju da je problem nedostatak sustavnog pristupa odgoju i obrazovanju za rodnu ravnopravnost pa je njegovu provedbu prepuštena gotovo jedino interesu i motivaciji pojedinaca. Drugi problem koji su istaknuli svi uključeni sudionici jest postojanje pojedinaca i interesnih skupina koji se protive provedbi ideje o rodnoj ravnopravnosti u sustavu odgoja i obrazovanja. Dok govore o svom interesu za odgoj i obrazovanje za rodnu ravnopravnost, sve tri skupine smatraju da im je ovaj koncept vrlo važan. S druge strane, sve tri skupine procjenjuju da je odgoj i obrazovanje za rodnu ravnopravnost drugima manje važno. Iz rezultata istraživanja može se zaključiti da studenti, praktičari i roditelji govore o promicanju rodne ravnopravnosti na dva glavna načina – pasivno i aktivno. Pasivni pristup podrazumijeva svakodnevna ponašanja koja nisu rodno neravnopravna. Neki primjeri uključuju puštanje djece oba spola da se igraju igračkama kojima žele ili poticanje dječaka i djevojčica da rade sve kućanske poslove. Neki ispitanici spominju aktivniji pristup poput pokretanja

razgovora s djecom o rodnoj ravnopravnosti i poticanja djece na kritičko promišljanje ili reagiranja na slučajeve rodne neravnopravnosti. Na pitanje da navedu primjere kako bi mogli u svakodnevnom životu i radu promicati rodnu ravnopravnost najčešće su nudili ideje aktivnog pristupa. Ipak, kada govore o tome što zapravo čine kako bi razvili svijest djece o pitanju rodne ravnopravnosti najčešće koriste pasivan pristup. Razumijevanje pasivnog pristupa kao jedinog načina promicanja rodne ravnopravnosti ide toliko daleko da neki ispitanici smatraju da o tim pitanjima ne moraju raspravljati na svom radnom mjestu jer tamo većinom rade žene pa se ne susreću s problemom rodne neravnopravnosti. Konačno, svaka od tri skupine ispitanika vidi druge dvije skupine kao mogući izvor pomoći i podrške kako bi postali bolji promicatelji rodne ravnopravnosti. U tom kontekstu spominju i nadležno ministarstvo, Agenciju za odgoj i obrazovanje i nevladine organizacije. Svjesni su da ova tema treba prožimati sve razine odgojno-obrazovnog sustava i da svi dionici odgoja i obrazovanja djece imaju odgovornost promicati rodnu ravnopravnost.

Drugi cilj istraživanja bio je ispitati razinu pripremljenosti (posjedovanje relevantnih znanja, vještina i stavova) dionika (odgajatelji, učitelji, roditelji) za promicanje i obrazovanje za rodnu ravnopravnost. Iako sve tri skupine procjenjuju da dobro razumiju problematiku rodne ravnopravnosti te da su prilično spremni podučavati druge o tome, neki odgovori na otvorena pitanja pokazuju da to nije slučaj. Rodna ravnopravnost po definiciji znači jednaka prava, odgovornosti i mogućnosti žena i muškaraca i djevojčica i dječaka. Jednakost ne znači da će žene i muškarci postati isti, već da njihova prava, odgovornosti i mogućnosti ne ovise o tome jesu li rođeni kao žene ili muškarci. Rodna ravnopravnost podrazumijeva da se u obzir uzimaju interesi, potrebe i prioritete i žena i muškaraca, čime se prepoznaje i uvažava različitost raznolikih skupina žena i muškaraca. Rodna ravnopravnost nije žensko pitanje. U borbu za rodnu ravnopravnost trebali bi se podjednako uključiti i muškarci i žene. Ravnopravnost žena i muškaraca važan je aspekt ljudskih prava te je preduvjet i pokazatelj održivog razvoja. Na pitanje da ukratko objasne što znači rodna ravnopravnost, većina ispitanika je odgovorila da je to jednakost između muškaraca i žena. Također, većina odgovora na ostala pitanja iz upitnika ukazuju na usku percepciju i površno razumijevanje ovog koncepta. Nadalje, na pitanje o spremnosti za

rad u različitim dimenzijama obrazovanja za rodnu ravnopravnost, praktičari i studenti odgovaraju da se tijekom formalnog ili neformalnog obrazovanja najrijeđe susreću s temom rodne ravnopravnosti, a puno češće s temama nenasilnog rješavanja sukoba i ljudskih/dječjih prava. Praktičari se vrlo rijetko educiraju o temama diskriminacije, stereotipa i predrasuda, a studenti o vršnjačkom nasilju. Pri procjeni razine razvijenosti svojih kompetencija za rad na pitanjima rodne ravnopravnosti, praktičari i studenti se osjećaju najmanje spremnima za provedbu međunarodnih i nacionalnih dokumenata iz područja rodne ravnopravnosti u praksi. Studenti se osjećaju najbolje pripremljenima za prepoznavanje različitih slučajeva rodne neravnopravnosti, a manje su spremni za stvaranje rodno ravnopravnog ozračja u razredu, za primjenu radnih metoda koje promiču rodnu ravnopravnost i za njegovanje rodno ravnopravnih odnosa unutar skupine djece. Praktičari se također osjećaju sigurnije u prepoznavanju različitih slučajeva rodne nejednakosti te za njegovanje nenasilne komunikacije. S druge strane, ne osjećaju se dobro pripremljenima za adekvatnu reakciju na slučajeve rodne diskriminacije ili za suočavanje s rodno uvjetovanim vršnjačkim nasiljem. Zanimljivo je da se ni oni ne osjećaju potpuno sigurni u primjeni metoda koje promiču rodnu ravnopravnost. Može se zaključiti da se i studenti i praktičari osjećaju spremnijima za prepoznavanje različitih slučajeva nejednakosti, ali nisu dobro pripremljeni za aktivan pristup u promicanju rodne ravnopravnosti ili za reagiranje u slučajevima rodne diskriminacije.

Konačno, posljednji specifični cilj istraživanja bio je ispitati vrijednosti i stavove relevantnih dionika (odgajatelja, učitelja, roditelja) za promicanje rodne ravnopravnosti i za obrazovanje za rodnu ravnopravnost. Sve tri skupine donekle se slažu da vrtići, škole i roditelji odgajaju djecu prema načelima rodne ravnopravnosti. Praktičari smatraju da je obrazovanje za rodnu ravnopravnost važno pitanje, ali da postoje ozbiljniji problemi o kojima treba razgovarati. I oni i studenti smatraju temu rodne ravnopravnosti relevantnom samo u situacijama koje su im bliske, poput problema uključivanja muških odgajatelja i učitelja u njihov rad. Vrlo važan dio odgoja djece su vrijednosti njihovih roditelja. Svi roditelji uključeni u istraživanje vjeruju da roditelji svojim ponašanjem mogu doprinijeti smanjenju rodne diskriminacije te da su roditelji vrlo važni u promicanju rodne ravnopravnosti. Međutim, nisu toliko sigurni da

roditelji svojim ponašanjem mogu doprinijeti perpetuiranju ili razbijanju stereotipa i predrasuda. Postoji visoka razina uvjerenja da dječake i djevojčice treba odgajati podjednako. Ipak, polovica roditelja smatra da se dječake treba češće podsjećati na rodnu diskriminaciju. Nadalje, četvrtina roditelja se donekle slaže ili slaže da djevojčice vole kuhati i peći kolače više nego dječaci te da je dječacima potrebno više sportskih aktivnosti nego djevojčicama. Ti stavovi se očituju u nekim ponašanjima koja su roditelji naveli. Na primjer, trećina roditelja jednom ili nekoliko puta tjedno opravdava neko ponašanje djeteta govoreći da je takvo ponašanje normalno za dječaka ili za djevojčicu, odnosno petina svih ispitanika svaki tjedan ili češće uspoređuje dijete s roditeljem istog spola u situaciji kada dijete radi nešto tipično za taj spol. Zaključno, roditelji smatraju da se često susreću s temom rodne ravnopravnosti i da o njoj znaju puno. Ipak, zalazeći dublje u njihove vrijednosti i svakodnevne prakse, vidljivo je da neki od njih nisu u potpunosti svjesni kakvo bi rodno ravnopravno ponašanje trebalo biti.

Rod i maskulinitet

Stipe Nogalo

Rod i spol

Bilo kakav rad, bio on intelektualan ili praktičan, u feminističkim sferama danas se odvija u nekom odnosu s pojmom roda. Ženski studiji, koji su kroz svoje postojanje bile domene feminističkog rada, sve češće postaju rodni studiji, a paralelno s time nastaju i muški studiji. Također možemo primjetiti i kako u kontekstima društvenih rasprava o obiteljskom nasilju i rodno uvjetovanom nasilju (poput rasprava o Istanbulskoj konvenciji), rodnim ulogama, rodnim nejednakostima, trans ljudima i sličnim temama se stalno provlači bauk “rodne ideologije”. Dakle, rod nam se pojavljuje kao nabijen i nerazjašnjen pojam koji prožima razne teme i probleme.

Rod kao pojam u društveno-humanističkim znanostima popularizira novozelanski psiholog i seksolog John Money. Odmakom od roda kao isključivo gramatičke kategorije u društveno-humanističkim znanostima rod se počinje problematizirati kao društvena pojava koja se promatra u odnosu sa pojmom spola. Moneyev pojam roda, iako je ta distinkcija starija od njega, popularizira se se feminističkim djelima u

sedamdesetima prošlog stoljeća u opreci s spolom kao biološkom kategorijom. U feminističkom radu, a i šire, taj odnos roda se promatra iz pitanja koliko, ako uopće, rod proizlazi iz spola. Radikalni feminizam će rod smatrati opresivnom konstrukcijom koja služi da muškarcima daje moć da na temelju spola potlaču žene, marksistički i socijalistički feminizam će rod promatrati kao buržujsku opresivnu kategoriju koja služi podjeli rada u kapitalizmu, a liberalni feminizam će rod većinom promatrati u okvirima prava i nejednakosti u plaćama.

Mjesto iz kojeg bi nam približavanje pojma roda bilo praktično promatrati je starije od te popularizacije i Johna Moneya. Poznata fraza francuske feministkinje Simone de Beauvoir koja se nalazi u Drugom spolu napisanom 1949. “Ženom se ne rađa, ženom se postaje.” nam daje dobar primjer razlikovanja pojmova spola i roda, te mjesto na kojem možemo prikazati značajne karakteristike roda kao društvene pojave. To da se ženom ne rađa znači da ono što je žena nije samo tijelo s kojim je rođena, nije samo njen spol, nego je nešto i više od toga -

nešto što se s vremenom tek postaje. Žena se postaje tako što se prihvaćaju ideje o “ženstvenosti” - ponašanja i očekivanja od žena koja s vremenom kroz socijalizaciju i druge izvore iz društva dolaze do njih. Dakle osoba kojoj je pripisan ženski spol pri rođenju, jer njeno tijelo ima karakteristike ženskog spola, postaje ženom u društvenom smislu na temelju prihvaćanja svog roda kao žene. Jednostavnije rečeno: spol je ono s čime se netko rađa, rod je ono što netko u odnosu s društvom postaje.

Time možemo vidjeti da je rod socijalni konstrukt - pojava koja se stvara unutar odnosa koje imamo s društvom i unutar društva. Rod se odnosima unutar društva stvara preko ideja i ideala “muževnosti” i “ženstvenosti” i našeg prihvaćanja (ili odbijanja) tih ideja za sebe kao dijela našeg identiteta. Rod se nalazi u pitanjima “Jesam li ja pravo muško?” ili “Bili to žena napravila?” koja su postavljena određenim ponašanjima, stavovima i načinima mišljenja. U kratko: rod je odgovor na pitanja “Kako biti muškarac?” i “Kako biti žena?”

Odgovore na ta pitanja svi mi dobijamo kroz razne faze života. Djevojčice se

igraju s lutkama i bebama, dečki se igraju s autima, bagerima i oružjem. Dečkima se govori da ne plaču kao curice. Djevojčicama se govori da ne iskazuju ljutnju jer to nije lijepo. Dečke se od mladih nogu pita imaju li curu. Djevojčicama se kupuje roza odjeća, dječacima plava. Djevojčice trebaju biti lijepe s dugom kosom, a dečki snažni s kratkom kosom. Dečki se trebaju baviti sportom, djevojčice s plesom. Kad su već malo stariji djevojkama se ograničava vrijeme izlaska, dečkima ne. U određenoj dobi muškarci i žene dobijaju pitanja oko toga kada će stupiti u brak. Žene dobijaju pitanja kada će roditi. Žene se pri razgovoru za posao pita planiraju li imati djecu, muškarce ne. Ženama se reklamira kozmetika uopće, muškarcima samo “muška kozmetika”. STEM je za muškarce, pomagačke struke su za žene.

Mogli bi u nedogled nizati takve primjere, ali ono što nam je važno vidjeti kod njih da oni već stvaraju određenu sliku žene i određenu sliku muškarca. Također, kako ne učimo samo iz direktnih izjava koje nam ljudi upućuju, dio odgovora na pitanje “Kako biti muškarac/žena?” dobijamo i

promatrajući primjere bliskih ljudi i medijskih ličnosti koji se ponašaju kao

“muškarci” i “žene”.

Performativnost roda

U svojoj knjizi *Nevolje s rodom* iz 1990. Judith Butler izlaže svoju teoriju performativnosti roda s kojom želi prikazati da rod nije samo uloga koju preuzimamo, nego da to ima i stvarne posljedice. Performativnost roda znači da preuzimanjem na sebe ideja muževnosti i ženstvenosti i prilagođavajući naše ponašanje održavamo takvo konstituiranje roda. Tako da rod nije samo spontana pojava koja dolazi od nekud drugdje, već je niz ponašanja koje mi preko društva internaliziramo i upućujemo jedni drugima. Rod time nije samo uloga, već i norma koje se pridržavamo i koju održavamo.

Za teoriju performativnosti je važno da rodna ponašanja ne preuzimamo samo kao naša, nego i reguliramo rodna ponašanja drugih. Kroz razne prakse, čega su i primjeri poruka koje upućujemo muškarcima i ženama, mi održavamo ljude u odnosu s rodnim normama koje postoje oko ponašanja.

Neke od tih praksi su također verbalno nasilje ili ismijavanje, prijetnje nasiljem i direktno fizičko nasilje.

Na taj način teorija performativnosti ukazuje kako se rod stvara kao norma u različitim društvenim procesima i odnosima na različitim razinama. Rod se time ističe kao prostor raznih borbi, pregovaranja, formuliranja, isključivanja ili poticanja različitih načina postojanja kao žena ili muškarac. Kako se te norme društveno stvaraju s različitim ciljevima i različitim poticajima nam ukazuje kako je rod društveno promjenjiva kategorija koja će preuzimati različite u oblike u različitim kontekstima.

Tako možemo istaknuti primjere kako se rodne norme mijenjaju kroz vrijeme, poput primjera štikle koje su u europskom kontekstu nastale kao obuća za mušku aristokraciju da bi s vremenom postale gotovo isključivo ženska obuća. Tako i roza boja koja

početkom prošlog stoljeća se veže uz mušku djecu postaje raznim procesima kroz stoljeće smatrana gotovo isključivo ženskom bojom. Rodne norme se također i mijenjaju kroz prostor; možemo vidjeti kako u različitim prostorima značenje toga što znači biti muškarac ili žena se mijenja. Kler u kršćanskim religijama često nosi haljine i to ne postavlja u pitanje njihovu muževnost dok u laičkom svijetu praksa nošenja haljine se ne bi smatrala muževnom, tako i sariji koji se nose u arapskom svijetu i drugdje bi u kontekstu europskog poimanja roda bili smatrani ženskom odjećom. Dakle pomak u vremenu ili prostoru dovodi do različitog poimanja rodni normi i roda.

Takva mnogostrukost poimanja ženstvenosti i muževnosti nam ukazuje, ne samo na društvenu kontruiranost roda, nego i da rod nije prirodna pojava, odmićući ga još više od pojma spola kao prirodne pojave. Kako je rod nešto što mi društveno stvaramo, održavamo i provodimo, time rod postaje nešto na što mi možemo utjecati - postoji mogućnost promjene.

Rod kao normu možemo vidjeti u procesima normalizacije koje su nam možda najočiti na svakodnevnoj razini odnosa prema ljudima koji odudaraju od društvenih ideja ženstvenosti ili muževnosti. Netko tko je nedovoljno ženstven ili muževan po poimanju društva, na različite načine, poput različitih oblika verbalnog ili institucionalnog nasilja koje doživljava, biva gurnut bliže normi. Netko tko izbjegava predstavljanje sebe u jednostavnoj binarnosti rodne norme ili dovoljno odudara od nje će na različite način biti dočekan_a pitanjima poput "Jesi ti muško ili žensko?"

Unutar takvih odnosa koji reguliraju rod možemo uvidjeti da postoje pozitivni i negativni pritisci oko našeg odnosa s rodom - postoje pritisci i prakse koje nam upućuju kako biti muškarac ili žena i kako ne biti muškarac ili žena, koji se često međusobno podupiru. Kako bi približili rod kao normu, pritiske koji dolaze uz to, i ciljeve i poticaje koje nalazimo možemo uzeti neke primjere da to prikažemo.

U Kaliban i vještica Silvija Federici prikazuje načine stvaranja norme što

znači biti žena u periodu prelaska s feudalizma na kapitalizam. Na pozadini raznih gušenja radničkih i kmetskih pobuna Federici istražuje još jedan fenomen relevantan za prelazak s feudalizma na kapitalizam: progoni vještica. Odmakom od prikazivanja progona vještica kao isključivo nasilja nad ženama pogonjenog vjerskim i nazadnim predrasudama, ona tu pronalazi i konkretne ciljeve i poticaje na to nasilje. Patrijahalne predrasude koje pronalazimo u progonu vještica su samo jedan od alata i opravdanja tog nasilja. Vještice u tom periodu postaju primjer onoga što žena ne bi trebala biti - tako nalazimo da se za vještičarenje progone razne "sumnjive žene". Žene koje se bave narodnom medicinom (time i reproduktivnim zdravljem poput abortusa), žene koje žive same, žene koje nemaju djecu i sve što odudara od slike žene kao kućanice se proganja. Time imamo dva primjera ženstvenosti: jedan kojeg potičemo kao normu - kućanica i drugi kojeg proganjamo - vještica.

U tom periodu društvenih promjena na drugom primjeru možemo naći i primjer drugog tipa rodne norme koja se pojavljuje. Michel Foucault u

Nadzoru i kazni prikazuje razvoj zatvora kao institucije na pozadini promjena odnosa i praksi moći koji se događaju u vremenu stvaranja centraliziranih nacionalnih država u Europi. Zatvori, kao i mnoge institucije koje Foucault primjećuje da prate primjer zatvora poput škola, mentalnih ustanova, tvornica, bolnica i sl., se stvaraju paralelno sa zakonima koji kažnjavaju neproduktivnost tj. nerad (prosjačenje, skitanje i slično). Sve te institucije kroz razne prakse stvaraju određen tip poimanja sebe - "dušu", koja je po Foucaultu "kavez tijela". Dakle kroz sliku sebe koju stvaramo kroz odnose s institucijama oko nas preuzimamo određena ponašanja na sebe. Foucault u tom odnosu ističe stvaranje "politički docilnih, ekonomski produktivnih tijela". U tom tipu odnosa prema sebi možemo viditi određen tip muževnosti koji se stvara - radnik koji je produktivan i koji se ne buni. U ta dva primjera vidimo dva privilegirana tipa rodne norme muževnosti i ženstvenosti koji ljude raspoređuju po tome gdje bi trebali biti i što bi trebali raditi. Muškarac je radnik, žena je kućanica. Muškarac zarađuje, žena se brine o kućanstvu i nitko se ne buni.

Produktivni i reproduktivni rad

Kako se rod kroz vrijeme mijenja ovisno o poticajima i društvenim potrebama možemo vidjeti na primjeru odnosa prema radu. Tokom Drugog svjetskog rata SAD-u počinje nedostajati muške radne snage zbog muškaraca koji se nalaze na frontovima i stvara se potreba za ulaskom žena u formalno tržište rada, specifično u tvornice. Žena radnica postaje vidljiv i potican oblik ženstvenosti i plakati Rosie the Riveter, žene u plavom radničkom kombinezonu koja govori "Mi to možemo!" dok pokazuje mišiće svoje ruke, se počinju širiti.

Feministička teorija koja će se specifično baviti odnosom roda i rada, te odnosom naše svakodnevice i društva, je teorija socijalne reprodukcije. Perspektiva socijalne reprodukcije polazi od marksističkih pretpostavki uronjenosti svih naših društvenih odnosa u odnose proizvodnje. Kako su svi naši odnosi uronjeni u kapitalizam tako su odnosi rodova i rodne norme. Teorija socijalne reprodukcije specifično obrađuje ono što smatra da je zanemareno u marksističkim perspektivama: reproduktivni rad. Teorija socijalne

reprodukcije ističe kako se oko rodne osi stvorila podjela rada između produktivnog rada koji stvara vrijednost i donosi zaradu i reproduktivnog rada koji se odvija većinom u kućanstvu i bez naknade. Pod reproduktivni rad spadaju svi poslovi skrbi: briga o djeci, bolesnima i starijima, održavanje kućanstva, priprema hrane, čišćenje, pranje, peglanje - u osnovi sve što omogućuje da se svakodnevni život nastavlja i omogućuje zaposlenom dijelu kućanstva da svakodnevno odlazi van kućanstva raditi i zarađivati. Reproductivni rad se većinom rezervira za žene. Time kad imamo profesionalizaciju tog oblika rada te struke obavljaju dominantno žene. Tako su i odgajateljice u vrtićima većinom žene, a od mladih dana ženskoj djeci dajemo lutke koje predstavljaju djecu i bebe ili igračke koje predstavljaju kuhinju i tako ih pripremamo na ulogu majke i kućanice. To zatvaranje žena u kućanstvo i poslove skrbi se odvija na više razina, tako ćemo čuti od mladih nogu da je ženama mjesto u kuhinji, žene će trpiti obiteljsko nasilje jer nisu sku hale večeru ili na neki način nisu ispunile rodno očekivanje od njih ili će biti

institucionalno poguravane natrag u kućanstvo. Tako u knjizi Lilijane Burcar *Restauracija kapitalizma: repatrijarhalizacija društva* pronalazimo prikaz promjena koje se događaju u bivšim socijalističkim državama u prelasku na kapitalizam među kojima istražuje i bivše republike SFRJ. Promjene koje se vide na pravnoj i institucionalnoj razini, smanjujući ženama prava na porodiljni i ostala radnička prava vezana za roditeljstvo i smanjujući broj dostupnih mjesta u vrtićima, postepeno izguravaju žene iz tržišta rada natrag u kućanstvo i brigu o djeci. Tako se i manjkom socijalizirane skrbi za djecu, a i zbog manjeg budžeta, formira i ono što nazivamo baka servis - gdje bake preuzimaju besplatno na sebe skrb nad djecom da bi omogućili majkama povratak na formalno tržište rada. Tu imamo primer kako pravni oblici i institucionalni okviri opet nam daju odgovor na pitanje "Kako biti žena?": majka kućanica ili baka odgajateljica. Institucije, njihova organizacija i pravni

okvir opet stvaraju normu ženstvenosti i time održavaju rod.

Na tom primjeru možemo i ukazati kako rod drugačija očekivanja postavlja na ljude ovisno o drugim presjecima identiteta poput klase, rase, etniciteta, dobi i slično. Tako da ovisno o tim intersekcijama identiteta se mijenjaju mogućnosti i pritisci prihvaćanja rodnih normi. Tako u slučaju siromašnijih žena izbor ostaje ostajati doma s djecom van formalnog tržišta rada i besplatno uzdržavati djecu, nadati se da postoji mjesto u javnom vrtiću za djecu ili prepustiti djecu baka servisu. Bogatije žene će imati priliku za skrb nad djecom platiti nekoj siromašnjoj ženi (često migrantskog ili manjinskog podrijetla) da bude dadilja ili platiti privatni vrtić. Takva perspektiva gdje uzimamo različite društvene faktore identiteta koji različito u svom preklapanju utječu na naše mogućnosti u životu se zove intersekcionalizam.

Hegemonijski maskulinitet

Unutar te mnogostrukosti rodova, dakle ideja i načina kako biti muškarac ili žena, društveno ne postoji jednakost u vrednovanju i neki načini postojanja su nadređeni drugima. Tako u svom djelu *Masculinities* R. W. Connell uvodi i objašnjava pojam hegemonijskog maskuliniteta kojim objašnjava te hijerarhije roda i činjenicu da društva stvaraju određene rodove kao vrijednije drugima. Hegemonijski maskulinitet je time ideja kako biti muško koja se uzima kao privilegirana i koja stoji nadređena svim drugim oblicima muževnosti. To je dakle slika muškarca koja prikazuje kako najbolje biti muškarac i koja pretpostavlja da svi muškarci trebaju težiti biti muškarci na takav način. Connell ističe da se time društveno stvara i hijerarhija postojanja u kojoj se na vrhu nalazi taj hegemonijski maskulinitet, a svi ostali načini postojanja su podređeni njemu - drugi muškarci, žene i sve rodne manjine. Dakle hegemonijski maskulinitet je time i način provođenja i opravdavanja moći koje muškarci imaju nad ženama.

Iako, kako smo već ustvrdili, rodne norme se razlikuju ovisno o mnogim faktorima, određeni pritisci i očekivanja

se često pojavljuju u obliku hegemonijskog maskuliniteta. Vrijednosti poput hrabrosti, snage, neovisnosti, samodostatnosti, vodstva, zarađivanja, neustrašivosti, dominacije i hijerarhije se često predstavljaju kako gotovo isključivo muževne vrijednosti i karakteristike.

Možemo lako na temelju dosadašnjih primjera i iskustva zaključiti sve načine na koje rodne norme negativno utječu na žene. Zatvaranje žena u kućanstvo i van javne sfere umanjuje ženama financijsku neovisnost od svojih partnera i umanjuje njihovu političku moć. Tako Carol Pateman u *Spolnom ugovoru* primjećuje da mnogi autori koji pišu o stvaranju suvremenih država uopće ne pišu o ženama kao relevantnom faktoru političkih odluka - društvo i država se stvara bez da se žene pita. Mnoge feminističke autorice od radikalnih do socijalističkih primjećuju kako mnogi autori muškarce smatraju ljudima čija je domena javni prostor i politika, dok su žena bića prirode jedino važna za reprodukciju. Time na različite načine rodno normiranje služi da se ženama nauštrb muškaraca oduzima moć i sloboda, a muškarce postavlja u

dominantan položaj nad njima.

Tako i hegemonijski maskulinitet predstavljajući neke vrijednosti, koje možemo smatrati pozitivnima u različitim kontekstima (poput hrabrosti, snage i slično), kao isključivo muževne isključuje žene iz tih vrijednosti. Primjer je odnos prema razumnosti i osjećajnosti. Muškarcima se kao vrijednost postavlja njihova razumnost i inteligencija, dok se ženama govori da su one emocionalne te im se pripisuju neke magične karakteristike poput ženske intuicije. Tako se predstavlja da muškarci razmišljaju, a žene osjećaju. Takvo rodno normiranje je dugo služilo, i još uvijek služi, da se žene isključuje iz intelektualnog rada i bavljenja znanostima.

Kroz mnoge još primjere bi mogli prolaziti i prikazati kako i koliko rodne norme moći i privilegija daju muškarcima, a oduzimaju ženama. Važno je istaknuti da ta rodna hijerarhija postavlja muškarce u bolju poziciju od žena i daje im moć nad njima. Takav tip rodnih odnosa nazivamo patrijarhat.

To što patrijarhat daje muškarcima moć nad ženama ne postavlja muškarce u društvu na poziciju kralja čija je riječ zakon i čije je ponašanje iznad tog zakona. Muškarce se postavlja u poziciju policajaca roda koji kontroliraju svačiji rod, pa tako i svoj. Patrijarhat tako postavlja muškarce u poziciju da moraju konstatno imati odnos prema sebi u tome koliko ispunjaju hegemonijsku sliku muškarca. Tako patrijarhat ograničava muškarce i ima također negativne posljedice na njih.

To pitanje "Jesam li ja pravo muško?" muškarci u patrijarhatu moraju konstatno odgovoriti - tako muškarci preuzimaju na sebe ponašanja koja služe dokazivanju njihove muškosti. Vrijednosti snage, dominacije i hrabrosti muškarci često dokazuju nasilnim ponašanjem. Tako dobijemo za posljedicu da su muškarci dominantno počitelji fizičkog nasilja, ali također i žrtve. Također se snaga i hrabrost dokazuju rizičnim ponašanjem čime dobijamo za posljedicu da muškarci kraće žive i daleko češće se upuštaju u rizična ponašanja. Vrijednost snage, i time vezane izdržljivosti, samodostatnosti i

neovisnosti potiču muškarce da ne traže pomoć od drugih, jer se time pokazuje ranjivost, što ima negativne posljedice na mentalno i fizičko zdravlje muškaraca.

Muževnost se također dokazuje i u sferi seksualnosti. Većina hegemonijskih slika muževnosti predstavlja sliku muškaraca kao osvajača žena u kojoj muškarci dokazuju svoju vrijednost imajući spolne odnose sa ženama. Takvo poimanje muževnosti dovodi do toga da se muškarci koji nisu straight smatra podređenim drugim muškarcima ili isključenim iz pojma muškarca uopće. Time jedan dio dokazivanja muževnosti postaje homofobija. Muškarce se tako potiče da svoju muževnost dokazuju iskazujući homofobne stavove i čak nasiljem prema seksualnim manjinama. U knjizi *Dude, You're a Fag* američka sociologinja C. J. Pascoe opisuje istraživanje i promatranje takvog ponašanja među muškim srednjoškolcima i primjećuje da je manje vezano za stvarne stavove koje ti srednjoškolci imaju prema gay muškarcima, a više za održavanje vrijednosti i ponašanja dominacije i

kontrole drugih kao dokazivanja muževnosti.

Takvo poimanje muževnosti također muškarcima predstavlja žene kao objekte osvajanja i dokazivanja, a ne kao osobe kompleksnih unutarnjih života. Time se muškarcima uskraćuje mogućnost imanja dubljih i intimnijih odnosa sa ženama jer im se one predstavljaju kao nešto strano, fundamentalno drugačije od njih i manje vrijedno.

Patrijarhat muškarcima uskraćuje dublje odnose sa ženama i drugima također, kao što bell hooks u *The Will to Change* ističe, time što ih potiče da negiraju svoju emocionalnost. Muškarce se potiče da svoje osjećaje skrivaju ili negiraju jer se osjećaji predstavljaju kao nešto ženstveno. To muškarcima uskraćuje mogućnosti dijeljenja svojih osjećaja s drugima, a potvrđuje im sliku žena kao emocionalnih nerazumljivih nereda. Tako se često muškoj djeci govori da ne plaču kao curice. Tim poticanim odmakom od osjećaja muškarci slabije prepoznaju svoje osjećaje i teže ih izražavaju što negativno utječe na njihove odnose s drugima i sa sobom,

a time i njihovo mentalno zdravlje.

Oko tih negativnih pojava i načina dokazivanja muževnosti koja su štetna za muškarce i druge oko njih se razvio pojam toksičnog maskuliniteta. Tim pojmom se naznačavaju karakteristike protiv kojih se u poimanjima muževnosti treba boriti: dominacija, dokazivanje, nasilnost, emocionalna hladnoća i slično. Tim pojmom se želi i naznačiti da postoje i netoksični oblici muževnosti koje bi se mogli poticati.

Kao što možemo vidjeti, rod i za njega vezane rodne norme, osobito kad su postavljeni kao nešto što se mora, su ograničenja koja nam se postavljaju u odnosima prema sebi, drugima i društvu. Također kao što Conell i Messerschmidt ističu u *Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept* možemo vidjeti da oni koji su privilegirani patrijarhatom ne vode ispunjene i zadovoljavajuće živote jer hegemonijski maskulinitet ih na razne načine ograničava. Borba za pravednije, sretnije i bolje društvo će se morati voditi protiv patrijarhata koji nam nameće ta ograničenja. Kao što vidimo, ta borba nije samo u ime veće moći, zadovoljstva i slobode za žene, već za iste stvari i za muškarce.

Ta borba i taj rad se mora i može odvijati na svim razinama na kojima se patrijarhat održava i njegova ograničavajuća moć provodi. To znači da se protiv tih ograničenja možemo boriti, ne samo na institucionalnoj, pravnoj i političkoj razini, već i u našoj svakodnevnici. Svijest o tome kako mi utječemo na tuđe ponašanje i kakve mi poruke drugima šaljemo su jedni od prvih koraka. Uvjeravanje da drugih da nešto moraju ili ne smiju zbog svog roda ili spola su jedan od načina na koji mi svakodnevno održavamo takva ograničenja. Svi mi drugima smo svojim ponašanjem izvor iz kojeg uče kako biti muškarac ili kako biti žena i možemo svojim primjerom pokazati da se može drugačije.

Slobodnije, pravednije i nenasilnije društvo možemo tek ostvariti trudom da stvaramo prostore za ljude gdje su oslobođeni ograničenja patrijarhata, gdje da mogu biti žene i muškarci na načine na koji oni to žele biti - gdje nema prisile da se mora postojati na određen način. Tako možemo imati nježnije muškarce koji se brinu o sebi i drugima, možemo imati žene koje svoje živote slobodno mogu živjeti bez pritisaka i imaju pravo iskazati ljutnju

nad nepravdama koje doživljavaju, a svi biti zadovoljniji i slobodniji. Kako nas patrijarhat sve tlači i ograničava, tako smo svi potrebni u borbi protiv

njega i svima nam je potrebna ta borba ili kako bell hooks kaže: "Feminizam je za sve."

Rodna socijalizacija u djetinjstvu

Ivan Goletić

Primarna i sekundarna rodna socijalizacija

Rod označava pojam o raznim društvenim stereotipima, predrasudama i ponašanjima koja se očekuju od muškaraca ili žena. On se razlikuje od spola. Spol je vezan za biološke karakteristike, ono s čime se rodimo, točnije on je vezan za spolne organe, hormone i kromosome. Rod nije isto što i spol, jer se rod uči. Stereotipe da su muškarci pametniji, a žene slabije, svrstavamo u kategoriju roda. Mišljenja da su žene loši vozači ili da muškarci ne znaju koristiti usisavač su nešto što smo čuli i naučili iz svoje okoline, ne nešto s čim smo se rodili. Ponašanja koja odvajamo prema rodu, ili kada mislimo da je nešto tipično muško ili tipično žensko, nazivamo rodno tipiziranim (rodnim stereotipima) (Lloyd i Duveen, 1992). Tako je rodno tipizirano da muškarci vole sport, a žene kupovinu. Na temelju rodnog tipiziranja kreiraju se i određene rodne uloge.

Rodne uloge su stavovi i ponašanja koje određeno društvo povezuje s pojedinim rodom u svojoj kulturi (Macionis, 2012). Primjer bi bio da su muškarci prirodni vođe, dok su žene pomagačice. Prema tome, uloge su te koje označavaju očekivanja koja imamo

o ponašanju pojedinca u određenim situacijama. Tako od žena očekujemo da su plahe i povučene, a od muškaraca da su agresivni i zauzimaju prostor. Ova očekivanja tj. rodne uloge pojavljuju se u svim područjima društva; od kućanskih poslova, romantičnih i radnih odnosa do načina sjedenja. Rodne uloge usvajamo procesom socijalizacije.

Socijalizacija označava dugoročni proces učenja pravila, vrijednosti, običaja i svega drugog bitnog da bi osoba postala ravnopravni član društva (Gršetić, 2021; Jerič Miholič, 2020). Nju dijelimo na primarnu, sekundarnu i tercijarnu. Primarnu socijalizaciju često nazivamo i obiteljskom socijalizacijom jer glavnu ulogu podučavanja preuzimaju roditelji. Uz nju vežemo proces internalizacije društvene kulture i strukturiranje ličnosti. Točnije, od roditelja usvajamo uvjerenja, vrijednosti, običaje i mišljenja te na temelju njih tražimo odgovor na pitanje tko smo mi u ovom novom svijetu. Sekundarna socijalizacija se veže uz institucije kao što su ustanove ranog i predškolskog odgoja (vrtići), škole i uz osobe koje imaju poziciju moći kao što

su odgajatelji i nastavnici. U ovoj fazi počinjemo svjesno učiti i kritički promišljati o prihvatljivim ponašanjima te shvaćamo našu ulogu preko odnosa koje imamo s drugima. Tercijarna socijalizacija se koristi u ispravljanju neželjenih ponašanja kao što su kršenje zakona ili slična rizična ponašanja, često ju nazivamo resocijalizacijom. Stoga, pojam rodne socijalizacije označava proces unutar kojeg osoba putem odnosa s drugima u društvu uči što to znači biti žena ili muškarac.

Učenje rodni uloga kreće od samoga rođenja, ako ne i ranije. Poneki govore da trudnice loše izgledaju jer nose curicu, s pretpostavkom da curice u trbuhu crpe svu ljepotu iz tijela majke. Oakley (1978) govori o tome da se odmah nakon rođenja u rađaonici djevojčice što prije zamata u ružičastu dekiću, a dječake u plavu. Autorica također spominje i pojam kinestetičkog razumijevanja rodni uloga. Ono označava ponašanja roditelja prema novorođenim bebama gdje se veća pozornost pridaje određenom rodu; razlikuje se vrijeme provedeno s djetetom te količina dodira i bliskosti. Primjeri koje navodi su da majke dulje

drže dječake u naručju te se više vode njihovim željama pri odabiru igara. Ove informacije ukazuju kako na svjesnoj i nesvjesnoj razini prenosimo određene rodne uloge. Kretchmar (2011) s druge strane navodi da majke više vremena provode razgovarajući s djevojčicama što znači da s njima imaju više interakcija. Ona govori i da suvremenija istraživanja pokazuju da roditelji ne čine puno razlika u pristupu dječacima i djevojčicama. No ono što ostaje različito u pristupima jest poticanje drugačijih igara i odabir igračkama za igru. Stoga možemo primijetiti da su igračke i dalje alat učenja rodni uloga. Isto tako, djevojčicama se upućuje manje kritika za igranje igračkama namijenjenima dječacima što ukazuje na to da se slika onoga što znači biti žena povećava i dobiva nova značenja, dok se ono što znači biti muškarac još uvijek čuva i kontrolira.

Postoje četiri načina učenja rodni uloga (Jerič Miholič, 2020; Oakley, 1978). Prvi se naziva manipulacijom i poveujemo ga s oblikovanjem djeteta u ono što roditelj želi. Tako, naprimjer, majke djevojčice od malena oblače u haljine, igraju se s njihovom kosom i

govore im kako su lijepe. Drugi način, usmjeravanje, odnosi se na vođenje djece da koriste specifične objekte ili dijelove stvari. Ovo najbolje možemo uočiti u tome s kojim igračkama roditelj potiče dijete da se igra. Tako se dječake potiče da se igraju s automobilima, a djevojčice s lutkama. Treći način je verbalni apel koji označava poruke koje govorimo djeci. Poruke koje su uobičajene su „Dečki ne plaču!“, „Baš su hahari.“ ili „Samo curice nose haljine.“, „Kako si lijepa, kao prava princeza.“. Posljednji proces definiramo pomoću izloženosti različitim aktivnostima. U skladu s tim djevojčice često pozivamo da dođu pomoći mami u kuhinji, a dječake da se odu igrati vani s tatom.

Roditelji imaju veliku ulogu o tome kako i koje rodne stereotipe će dijete preuzeti. Oni prvi koriste gore opisane načine učenja rodnih uloga, što znači da imaju najveći utjecaj na cjelokupni proces. Rod roditelja faktor je u rodnoj socijalizaciji djeteta. Dijete se češće poistovjećuje s roditeljem istog roda, ono želi biti isto kao i roditelj (Oakley, 1978). Što je odnos između istorodnog roditelja topliji i osjećajni to dijete lakše preuzima rodne uloge. Pokazano

je da očevi češće postavljaju veći pritisak djeci da se ponašaju u skladu sa svojom rodnom ulogom, pogotovo kada se to tiče dječaka. Djeca žele ugoditi roditelju, biti prihvaćeni ili pokazati da poštuju svoje roditelje te tako nesvjesno, a kasnije i svjesno preuzimaju očekivanu rodnu ulogu (Jerič Miholič, 2020). Ipak, socijalizacija nije proces koji se odvija samo u domu, postoji nekoliko teorija koje objašnjavaju kako djeca shvaćaju svoju rodnu ulogu.

Teorija socijalnog učenja bazira se na poticajima i odgovorima na te poticaje (Kretchmar, 2011; Oakley, 1978). Način na koji se dijete ponaša i naša reakcija na to ponašanje šalje određenu poruku djetetu. Ta poruka može biti pozitivna što će djetetu pokazati da je određeno ponašanje prihvatljivo ili negativna koja će djetetu pokazati da takvo ponašanje ne ponavlja. Tako kada imamo poticaj: dječak se igra s lutkama, i odgovor na taj poticaj: vikanje na dječaka da to rade samo curice, šaljemo negativnu poruku: ne ponavljaj ovakvo ponašanje ili će se na tebe vikati i misliti da se ponašaš kao curica. Ideja da su djeca pasivna u procesu rodne socijalizacije u

suvremeno vrijeme se mijenja u percepciju djeteta kao aktivnog činitelja u kreiranju vlastite rodne uloge, a uz to, dječaci i bez ovih poruka pokazuju rodno stereotipna ponašanja (Kretchmar, 2011; vidjeti i Wharton, 2005).

Teorija kognitivnog razvoja naglašava razvojnu karakteristiku i aktivnu ulogu djeteta u rodnoj socijalizaciji (Kretchmar, 2011; Oakley, 1978). Djeca u procesu svog mentalnog razvoja mijenjaju viđenje rodnih uloga. Stabilnim i jasnim definiranjem svog rodno identiteta, ja sam žena ili ja sam muškarac, djeca imaju veću motivaciju da se ponašaju u skladu s tom rodnom ulogom. S vremenom i sigurnošću u rodnu ulogu smanjuje se dokazivanje i čvrst stav o tome što to znači biti muškarac ili žena. Važno je napomenuti da kritika ove teorije govori da neka djeca čak već od druge godine pokazuju jasna rodno stereotipna ponašanja puno prije nego li se postiže stabilnost u definiranju vlastitog roda (Kretchmar, 2011; vidjeti i Martin & Ruble, 2004).

Teorija rodnih shema je povezana s prethodnom teorijom kognitivnog

razvoja. Ona opisuje da u kulturama gdje postoje vidljive i jasne razlike između onoga što znači biti muškarac ili žena, djeca uče koristiti rod kao način razlikovanja ili povezivanja informacija (Kretchmar, 2011). Prema njoj, djeci u učenju rodnih uloga pomažu ponašanja koja se ponavljaju i koja se mogu predvidjeti. Kako bi ovo bilo moguće, potrebno je postojanje jasnih razlika između onoga što je prihvatljivo za muškarce i onoga što je prihvatljivo za žene te da jedna grupa bude viđena kao standard, da je ona jača ili bolja od druge grupe. Održavanjem ovakvih odnosa djeca brzo sebe svrstavaju u grupu kojoj pripadaju te se ponašaju u skladu s ulogama koje su toj grupi dodijeljene. Djeca tako primjećuju da su tate „glave kuće“, da je predsjednik muškarac i tako stvaraju mišljenje da su muškarci tu kako bi vodili i odlučivali.

Psihoanalitička teorija drugačija je zato što ne govori o rodnoj socijalizaciji kao procesu učenja jer predlaže da neke dijelove roda stvaramo nesvjesnim psihološkim procesima (Kretchmar, 2011). Prema ovoj teoriji glavnu ulogu u razvoju rodnih uloga imaju majke. Djeca u početku više vremena provode

s majkama te se tako prvo poistovjećuju s rodnom ulogom žene. No s vremenom se djeca odvajaju od majke i moraju stvoriti vlastiti rodni identitet. Što znači da je djevojčice koje se već vide kao žene imaju lakši zadatak nego dječaci koji moraju odbiti prijašnje viđenje sebe kao žene i poprimiti identitet muškarca. Tako ono što znači biti muškarac je zapravo ono što je suprotno od onoga što znači biti žena. U tom procesu odbijanja ženstvenosti, dječaci počinju gledati na žensku rodnu ulogu kao manje vrijednu. Želim naglasiti da je ova teorija teško dokaziva istraživanjima i promovira nezdrave rodne stereotipe, uz to previše važnosti posvećuje nesvjesnim procesima učenja (Kretchmar, 2011; vidjeti i Wharton, 2005).

Rodna socijalizacija postiže se odnosom s okolinom i osobama unutar te okoline. Zanimljivo je da djeca već od treće godine do adolescencije (puberteta) preferiraju igru u grupama djece istog roda (Kretchmar, 2011). Djevojke započinju odvajanje, no dječaci su stroži u provedbi odvajanja. Ovakvom podjelom u istorodne grupe, djeca od svojih vršnjačkih grupa uče

rodne uloge. Zato dječaci zajedno igraju nogomet ili grade zgrade, dok djevojčice kuhaju ili se igraju "obitelji". Ovi obrasci odvojenih igara, pravila i uloga stvaraju jasnu viziju koja su ponašanja rezervirana za dječake, a koja za djevojčice. Ponašanja djeteta koja su izvan okvira grupa će biti kažnjena ismijavanjem i pritiskom na dijete da se usmjeri ka rodno tipiziranom ponašanju. Tako u dječjim razgovorima možemo čuti poruku: „Gle, ima rozu majicu, kakva tetkica“. Pubertet je ključni dio razvoja i potvrđivanja rodno identiteta jer sada se ponašamo i činimo stvari u skladu s rodnom ulogama, nije da ih samo primjećujemo (Oakley, 1978). Djeca nakon puberteta postaju odrasli koji vide rodne uloge kao dio sebe, nešto što je nepromjenjivo na temelju čega mogu graditi daljnje ponašanje, ciljeve, planove tj. svoju budućnost.

Učenje o rodnom identitetima događa se i putem medija. Filmovi, crtici, knjige, slikovnice, video igre, reklame i slično šalju poruke o tome što je poželjno ponašanje. Mediji najčešće prikazuju stereotipne uloge, žene su emocionalna bića koja se brinu za djecu i kućanstvo, a muškarci su vođe

koje svojom snagom štite žene (Kretchmar, 2011). Mediji često znaju i seksualizirati žene, vrijednost žene određuje isključivo na temelju njezinog izgleda i pretpostavljenoj seksualnoj privlačnosti. Često se u novinama mogu naći članci o tome što je saborska zastupnica obukla na posao, a ne koje promjene čini svojim političkim djelovanjem. Ovakve poruke govore djeci, pogotovo djevojčicama da je njihova vrijednost isključivo stvar njihovog izgleda. Reklame prikazuju žene kako koriste sredstva za čišćenje, a muškarce kako voze automobile ili piju alkohol (Macionis, 2012). Stoga ćemo u reklami za novi prašak vidjeti zamazano dijete koje trči mami da u opere majicu, a u reklami za pivo muškarca koji gleda utakmicu. Ono što djeca vide na televiziji šalje im poruke o tome tko obavlja koje poslove u kući i u društvu. Međutim, rodno tipiziranje nije stvar samo digitalnih medija.

U književnosti, pogotovo u bajkama, postoje jasno definirane uloge za ženu i muškarca. Žene su princeze koje treba spasiti, a muškarci prinčevi koji se bore sa zvijerima (Belamarić, 2009). Slikovnice govore o izmišljenim pričama, ali sadrže i razne stereotipe o

rodu. Priče su bazirane na mašti te stoga ne bi trebale sadržavati stroge podjele osobina likova. Zašto princeza ne bi bila ta koja bi se borila sa zmajem da oslobodi princa iz kule ili zašto princ ne bi bio brižan prema životinjama i ljudima svojeg kraljevstva? Priče imaju veliku moć u kreiranju mišljenja o tome što je moguće i što svaka osoba može sama učiniti. Ne bismo trebali djecu od malena stavljati u roze ili plave kalupe, već bi ih trebali gurati iz njih i pokazati im da je u redu biti drugačiji. Ovakav pristup obrazovanju kojeg označavamo kao učenje o tome da smo svi ravnopravni, da rodni stereotipi štete i muškarcima i ženama te da moramo kreirati sustav koji nas ne gura u kalupe nazivamo feminističkim obrazovanjem. „Dječja književnost jedno je od najpresudnijih mjesta za feminističko obrazovanje kritičke svijesti upravo zato što se još uvijek oblikuju vjerovanja i identiteti.“ (hooks, 2004, 39). Autorica Belamarić (2009) navodi nekoliko savjeta za korištenje knjiga u svrhu feminističkog obrazovanja. Neki od njih su da prvo birajte književna djela u kojima žene imaju aktivnu ulogu te gdje likovi nisu rodno tipizirani i na kraju uključite djecu u preispitivanje opisanih ponašanja

(Belamarić, 2009; vidjeti i Rudman, 1995).

Kao što je već spomenuto, odgajatelj ima veliku ulogu u rodnoj socijalizaciji djece. On je primjer svoje rodne uloge, on bira koje igračke i aktivnosti su dostupne djeci, kako izgleda prostorno uređenje odgojne skupine te svojim odgojnim postupcima usmjerava i vodi proces učenja društveno prihvatljivog ponašanja. U procesu odgoja i obrazovanja važno nam je shvatiti

nesvjesne faktore koji utječu na naše ponašanje prema djetetu. Slika o djetetu je faktor kojeg čine naše predrasude i nesvjesna očekivanja o tome kako se dijete treba ponašati (Lloyd i Duveen, 1992). Primjer slike djeteta je da osoba vidi dijete kao biće koje razumije svoje potrebe, najjednostavniji primjer ovakve prakse bi bio kako dijete nećemo tjerati da jede baš u vrijeme ručka, već mu dajemo mogućnost da samo pita za hranu kada ogladni.

Rodno osjetljiv pristup odgajatelja_ica i učitelja_ica

Savjeti za odgajatelje koji se žele baviti feminističkim obrazovanjem su:

- u radu je dijete uvijek u centru;
- osvijestite svoju sliku o djetetu (očekivanja, stavove i slično o tome kako se dijete treba ponašati);
- centre aktivnosti i igračke ne dijelite na temelju roda;
- u prostorima koristite rodno neutralne markere za oznake dječje garderobe (kao što su cvijeće ili životinje);
- osnažujte djecu na igranje s netipičnim igračkama (dječake ohrabrujte u igri s lutkama, a djevojčice s autićima);
- ne usmjeravajte djecu na preuzimanje rodnih uloga;
- u igrokazima stereotipne uloge dodjeljujte suprotno od standarda (neka snažnog lava glumi djevojčica, a princezu neke glumi dječak);
- o obiteljskom životu razgovarajte bez predrasuda ("Kakav ručak je tata skuhao?", "Što mama kaže na rezultat utakmice?");
- probajte što više govoriti u oba roda pogotovo kada govorite o stereotipnim zanimanjima

- (pilotkinja je sve putnike odvela iz Hrvatske do Australije, plesač je naučio učenike plesati valcer);
- reagirajte na poruke koje promiču rodne stereotipe (“Zašto misliš da samo cure nose haljine?”, “Zar ne mogu cure biti vozačice autobusa?”);
  - pozivajte osobe nestereotipnih zanimanja na gostovanja (naprimjer pozovite u grupu automehaničarku ili medicinskog tehničara);
  - potičite izražavanje svih osjećaja

kod sve djece neovisno o rodu;

- pohvaljujte djevojčice za hrabrost i snagu, a dječake za izgled i brižnost (Belamarić, 2009; Lloyd i Duveen, 1992).

Ono što je najbitnije je da prema svakom djetetu pristupate s razumijevanjem i poštovanjem te da im osigurate siguran prostor u kojemu mogu samostalno otkriti tko su i kako se žele ponašati.

Komunikaci- ja, emocije i pojam o sebi

Tomislav Jeleković

Samopoimanje i samopoštovanje

Pojam o sebi složeni je fenomen koji se sastoji od mnogih dijelova koji zajednički utječu na naše emocije, ponašanje i izbore u životu. Dijelovi pojma o sebi (poznatog kao self) mogu biti evaluativni i kategorični, odnosno mogu biti informacije koje same po sebi nemaju pridodane vrijednosti. Takve naravi bi za primjer bila iduća rečenica "Ja sam Marija, rođena u Vrbiku 5.6.1987., po zanimanju veterinarika". Evaluativni dio pojma o sebi pridodaje vrijednosti i osobine poput dobra sam ili loša sam osoba. Kada bismo prethodnu rečenicu gledali kroz prizmu evaluativnog selfa ona bi mogla zvučati ovako: "Ja sam Marija i jako volim svoje ime, rođena i ponosna Vrbičanka. Rodila sam se 5.6.1987. i po horoskopskom znaku blizanka što objašnjava mnoge moje postupke u životu. Veterinarika sam i to me ispunjava jer volim životinje."

Pojam o sebi možemo još podijeliti na to kakvima sebe doživljavamo (slika o sebi) i to kakvi bismo htjeli biti (idealni self). Ovisno o usklađenosti ta dva pojma utjecat će na to koliko pozitivno odnosno negativno sebe procjenjujemo (Higgins, 1989). Na primjer možemo imati sliku o sebi kao osobi koja nije sportski nadarena i koja,

koliko god se trudila, neće postići vrhunske sportske rezultate. Ako bismo mi htjeli biti profesionalni sportaši, onda će razlika naše slike o sebi i ideala kakvi bismo htjeli biti utjecati negativno na to kakvima se doživljavamo. To može dovesti do osjećaja neadekvatnosti, neuspješnosti, tuge, žalovanja i ljutnje. S druge strane, ako nam sport ni sportski uspjeh nisu bitni, onda nam ova situacija neće dovesti ni do pozitivne ni do negativne samoevaluacije. Što su slika o sebi i idealna slika o sebi sličniji to je ishod samoevaluacije pozitivniji, dok što su te slike različitije to se negativnije evaluiramo.

Glavni ishod samoevaluacije je samopoštovanje. Samopoštovanje je razina koliko pozitivno ili negativno gledamo na sebe, a temeljem toga koliko se cijenimo i koliko smo zadovoljni sami sa sobom. Samopoštovanje je dimenzionalni pojam, što znači da ga svi imamo, samo je pitanje u kojoj mjeri. Možemo pričati o niskom i visokom samopoštovanju. Osim toga postoji generalno i specifično samopoštovanje, odnosno evaluacija

sebe kao osobe i evaluacija u specifičnim područjima (Rosenberg i sur., 1995). Netko može imati nisko generalno samopoštovanje, a u isto vrijeme i visoko samopoštovanje za matematičke zadatke i u tom se području osjećati sigurno u sebe i sposobno. Osim toga samopoštovanje nije fiksno, već promjenjivo, tj. ono može rasti i padati kroz vrijeme (Reitz, 2022). Bitno je za napomenuti da visoko samopoštovanje ne podrazumijeva umišljenost, narcizam ili bilo kakav psihološki poremećaj, već visoko samopoštovanje označava realističnu procjenu svojih sposobnosti i osobina te prihvaćanje svojih dobrih i loših strana. S druge strane, nisko samopoštovanje isto ne podrazumijeva depresiju niti druge psihološke poremećaje i bolesti, no ono utječe negativno na psihološko zdravlje te je jedan od rizika za razvoj psihičkih problema.

Na samopojmanje i na samopoštovanje utječu brojni faktori od kojih su među bitnijima za spomenuti kultura, odgoj, spol, rod, rasa, etničko porijeklo, mediji, kognitivni faktori, vršnjačko okruženje i škola (Erol i Orth, 2011; Orth i Robins,

2014). Postoje neki čimbenici na koje ne možemo direktno utjecati poput naše razine introvertiranosti, no naše poimanje introvertiranosti različito je ovisno o vrijednostima kulture u kojoj se nalazimo. Način na koji smo odgajani, mediji, vršnjačko okruženje i škola promoviraju kulturalne norme i vrijednosti o tome kakvi bismo trebali biti, o poželjnim i nepoželjnim osobinama. Sebe doživljavamo u usporedbi s propagiranim vrijednostima i normama te procjenjujemo koliko se uklapamo u taj model. Što se manje naših karakteristika smatra prihvatljivim to je naše samopoštovanje niže te smo više potaknuti da se konformiramo i svoje karakteristike ili mijenjamo ili sakrijemo. Kada se krećemo u društvu u kojem se naše urođene karakteristike (poput rase, spola i seksualne orijentacije) smatraju manje vrijednima dolazi do internalizacije tih vrijednosti te osjećajem manje vrijednosti. Eksperiment s lutkama, čija verzija postoji na YouTube-u pod nazivom "Doll test - The effects of racism on children" dobar je pokazatelj koliko devastirajuće posljedice diskriminacija može imati od početka razvoja samopojmanja kod djece.

Kada pričamo o rodnim razlikama, Kling i suradnici (1999) su u svojoj meta-analizi pronašli da postoje razlike u samopoštivanju između muškaraca i žena u smislu da su u istraživanjima muškarci pokazivali veću razinu samopoštovanja od žena, no to ne znači da će svaki muškarac imati višu razinu samopoštovanja od žena. Ono što ima veći utjecaj je motivacija za uklapanjem u rodne norme. Samopoštovanje nije ugroženo kod osoba koje se zaista poistovjećuju sa svojom rodnom ulogom te su motivirani da se ponašaju u skladu s njom, no kod osoba koje se ne uklapaju u rodne norme, ali osjećaju pritisak da se ponašaju onako kako im društvene norme propisuju zbog njihovog spola javlja se snižavanje samopoštovanja te uz to već spomenute posljedice (Good i Sanchez, 2010).

Kako bismo poticali razvoj samopoimanja i samopoštovanja jedna od najvažnijih stvari koje možemo napraviti je pružati podršku i prihvaćanje djeteta onakvo kakvo je (Hurd i sur., 2018). To znači prihvaćati djetetove izbore kada oni odskaču od stereotipnih uloga te poticati vlastite izbore. Poticati dijete da promisli o

svojim željama i potrebama možemo primjerice u situacijama zagrljaja da prije nego što zagrlimo dijete pitamo “Želiš li da te zagrlim?” ili “Smijem li te zagrliti?”. Tako se potiče djetetova autonomija te se dijete uči da može postaviti granice i da ih drugi trebaju poštivati. Nadalje, prilikom pohvale djetetovog uratka ili rezultata na ispitu, pohvalite njihov trud, znanje i učenje. Kada djetetu govorimo da je dobilo 5 zato što je jako pametno, u trenutku kada dobije lošiju ocjenu puno je vjerojatnije da će to doživjeti osobnije i teže jer narušava sliku o sebi kao pametnoj osobi. S druge strane ako dobije lošiju ocjenu, a to je pripisano trudu, razvijat će kognitivne vještine shvaćanja da će idući put jednostavno morati učiti više. Isto tako je bitno napraviti distinkciju između djetetovog ponašanja i osobnosti, pri čemu sigurno nećemo prihvaćati nasilno ponašanje, no disciplinski ćemo se usmjeriti na ponašanje, a ne na osobnost. To znači izbjegavati generalizacije poput “uvijek se tako ponašaš”, “ti si zločest/a” i slično, već usmjeriti se na to kako taj postupak nije bio dobar.

Emocije

Emocije su bitan mentalni fenomen koje motiviraju, pokazuju koje su naše granice, pomažu u donošenju odluka, usmjeravaju nas i generalno daju boju životu. Često možemo čuti kako se emocije dijele na pozitivne i negativne, no to šalje krivu poruku koja može imati neželjene posljedice po mentalno zdravlje (Solomon i Stone, 2002). Kada govorimo o pozitivnim i negativnim emocijama radimo distinkciju da postoje emocije koje su dobre i one koje su loše te da svakako one negativne nije dobro osjećati. Takva distinkcija nije točna jer je svaka emocija korisna te je zato mnogo bolje koristiti termine ugodne i neugodne emocije. Iako neugodne emocije, kao što i sam termin govori, nisu ugodne za proživljavati, one nas direktno uče o nama samima i svijetu u kojem se krećemo. Na primjer emocija straha nam govori da možda nismo na sigurnom mjestu i da je bolje biti oprezan kako bismo se zaštitili od opasnosti, dok nam ljutnja daje energiju da se zauzmemo za sebe i postavimo svoje osobne granice. Iz toga proizlazi i to da su emocije naša neposredna reakcija na neki događaj te one usmjeravaju naše ponašanje. Svaka emocija ima komponente

osobnog iskustva, fiziološke i ponašajne reakcije. S time u vidu, emocije su u potpunosti normalna i prirodna pojava te ne možemo utjecati hoćemo li ili nećemo doživjeti emociju, no postoje razlike u tome kako se one iskazuju, pogotovo između muškaraca i žena. Istraživanja poput Simpson i Stroh (2004) pokazuju kako je razlika u ekspresiji emocija konzistentno takva da muškarci u prosjeku više se pokazuju na van kao hladni, neemocionalni, neustrašivi i slično, dok žene na van više pokazuju emocije sreće, topline i ugodnosti, dok se ostale emocije prikrivaju. Dakle, emocije koje se zaista osjećaju se ne iskazuju zbog straha od iskakanja iz normi, ali to ne mijenja činjenicu da se te emocije i dalje osjećaju.

Zbog osobnog iskustva svaka osoba drugačije reagira na istu situaciju, netko tko je imao iskustva ruganja prilikom govora pred skupinom ljudi (na primjer u razredu) će u situaciji usmenog odgovaranja doživljavati visoku razinu straha (Hooda i Saini, 2017). Taj strah će osjetiti i na fiziološkoj razini s ubrzanim radom srca, pojačanim znojenjem, suhim ustima i slično, a ponašat će se možda

nervozno, lupkanjem nogom, vrtjet će prstima ili će izbjegavati situaciju te zbog preplavljenosti odgađati i ne pojavljivati se na ispitu. S druge strane, osoba koja je imala vrlo poticajna iskustva tijekom usmenih izlaganja neće doživljavati istu razinu straha, bit će smirenija i lakše će pristupiti ispitu. Ovaj primjer prikazuje kako emocije mogu biti i preplavljujuće i ometajuće u svakodnevnom funkcioniranju kada se ne znamo s njima nositi.

Samoregulacija je zato jedna od bitnih vještina koja se svakako može naučiti i vježbati. Generalno se tu može govoriti o dva glavna pristupa samoregulacije, a to su suočavanje usmjereno na problem te suočavanje usmjereno na emocije. Suočavanje usmjereno na problem ima za cilj analizirati problem, pronaći načine kako taj problem riješiti te se odlučiti za jedan od mogućih načina rješavanja. Kada nije moguće riješiti problem onda se koriste strategije suočavanja s emocijama koje su isto tako raznovrsne te su individualno neke efektivnije od drugih. Kada promatramo razvojno, na početku djeca koriste isključivo svog primarnog skrbnika kao sredstvo za smirivanje emocija (smirivanje,

tješnje, hranjenje, igru i slični) (Berk, 2015). Između 7. i 12. mjeseca počinju koristiti prve tehnike samoregulacije kada se približavaju ili udaljuju od izvora emocija (na primjer pužu do zabavne igračke ili se sakrivaju i zatvaraju uši zbog zvuka usisavača) (Berk, 2015). Između 1. i 2. godine počinju koristiti riječi kako bi komunicirali svoje emocije te tako dobili potrebnu pomoć (na primjer ako se dijete boji psa, kada ga vidi reći će mami “Strašan pas” te će ona dijete podići i maknuti iz situacije) (Berk, 2015). Između 3. i 6. godine dijete počinje koristiti jezične poruke u samoregulaciji kako bi se umirilo (na primjer dijete kojem ne daju da se igra s njima lovice, kako bi umanjilo osjećaj odbačenosti i tuge reći će “nisam se ni htio igrati s vama” ili “to je ionako glupa igra” te si tako smanjiti intenzitet emocije) (Berk, 2015). Između 7. i 12. godine puno se aktivnije koriste samoregulacijske tehnike te se jasno koriste i razlikuju suočavanje usmjereno na problem te suočavanje usmjereno na emocije (npr. nakon loše ocjene na ispitu prvo će se umiriti s porukama poput “svakome se može dogoditi jedinica”, “nisam jedina osoba koja je dobila lošu ocjenu”, “baš su me

potrefila loša pitanja”, a nakon toga će razraditi plan kako popraviti ocjenu poput rasporeda učenja, pitati nekoga za pomoć u objašnjavanju gradiva i slično) (Berk, 2015). Bitno je za napomenuti da ovi vremenski okviri vrijede kao neko opće pravilo, no ono ne znači ništa o individualnom razvoju te će neka djeca, ovisno o raznim okolnostima (biološkim, psihološkim i socijalnim), prolaziti ove faze možda i ranije ili kasnije. Osim toga, kroz cijeli ovaj proces potrebna je podrška odraslih u poučavanju različitih primjerenih samoregulacijskih tehnika. Iako djeca sama aktivno koriste različite samoregulacijske tehnike, njima je i dalje potrebna sigurna luka u obliku osobe kojoj će se moći povjeriti i koja će im moći pomoći u nošenju s emocijama. To su uglavnom primarni skrbnici, ali veliku ulogu igraju i odgojitelji/ce i učitelji/ce.

Praktične vježbe samoregulacije i opuštanja

Jedna od tehnika koje su efektivne u smirivanju i reguliranju emocionalnog doživljaja je imenovanje i opisivanje emocija. Dijete vjerojatno nema jako razvijeni emocionalni rječnik i ne zna

imenovati što osjeća povrh osnovnih 6 emocija (radost, tuga, ljutnja, strah, iznenađenje i gađenje). Kompleksnije emocije, ali i osnovne, kao što su frustracija, žalovanje i ljubav mogu predstavljati zbunjenost kod djece (a i odraslih). Dijete će zato reći kako se osjeća kroz svoje ponašanje ili kroz predstavljanje nekih fizičkih senzacija (primjerice kada osjeća tugu možda će to komunicirati tako da im se više spava, povlači se iz druženja, skrupča se i slično). Ono što može pomoći u komunikaciji je izgovaranje osjećaja koje dijete osjeća poput “Vidim da te nešto muči, možeš li mi opisati kako se osjećaš”, a nakon opisa osjećaja definirati emociju “Čini mi se da si tužan ili tužna”. Tako djeca osim što uče kako prepoznati emocije, uče i kako se one zovu. To im govori da je to nešto što postoji i što i drugi ljudi doživljavaju te miče apstraktnost te emocije iz neke nepoznate senzacije u konkretno iskustvo s kojim se lakše nosimo.

Vježbe disanja vrijedan su alat u regulaciji emocija. U trenutku kada doživljavamo intenzivnu emociju poput straha i anksioznosti naš tjelesni sustav ulazi u stanje borbe, bijega ili zamrzavanja. Za to vrijeme aktivan je

naš simpatički živčani sustav koji regulira takav odgovor, no on nije uvijek koristan, pogotovo u situaciji poput ispita. Dubokim disanjem umirujemo svoje tijelo tako što aktiviramo parasimpatički sustav koji je aktivan dok se tijelo odmara. Samim time smanjuje se tjelesna reakcija koja je doživljavala životnu ugrozu te se više resursa može usmjeriti na racionalno razmišljanje i rješavanje problema. Najjednostavnija vježba disanja koja može pomoći radi se na idući način: (1) smjestite se negdje udobno i zatvorite oči, (2) stavite ruke na trbuh te probajte disati iz trbuha (primjerice stavite jednu ruku na trbuh i probajte ju podići udisajem), (3) udišite duboko 2 sekunde, (4) zadržite dah 2 sekunde, (5) lagano izdahnite kroz 4 sekunde, (6) Ostanite bez daha 2 sekunde, (7) ponovite korake od 3 do 6. Kada savladate vježbu možete još dodatno produbiti dah tako da povećate vremena udisaja i izdisaja, ali uvijek neka izdisaj bude duži (po mogućnosti duplo duži od udisaja).

Usmjeravanje pažnje pomaže u samoregulaciji tako da otpušta misli koje izazivaju neželjene emocionalne reakcije, a samim time povećava i

prisutnost u trenutku. Misli mogu izazivati neželjena i neugodna iskustva pogotovo kada su u obliku namatajućih misli, a problem s njima je što se ne mogu tako lagano kontrolirati. Poput reklamne kampanje “nemoj misliti na torticu”, nažalost je tako da kada se trudimo nešto ne misliti, onda upravo o tome i mislimo. Jedan od zaobilaznih puteva kako možemo maknuti misli je usmjeravanjem pažnje na trenutak u kojem se nalazimo. Česta vježba koja se zna primjenjivati, a primjerena je svim dobnim uzrastima je i nabroji 5-4-3-2-1. Odnosno, nabroji 5 stvari koje možeš vidjeti, 4 stvari koje možeš čuti, 3 stvari koje možeš osjetiti, 2 stvari koje možeš nanjušiti i 1 stvar koju trenutno možeš okusiti. Na taj jednostavan način fokusiramo se na svoja trenutna osjetila i ono što se događa upravo sada. Bitno je za zapamtiti da je to potrebno vježbati te da se vraćanjem na sadašnjost samo privremeno mičemo od svojih misli.

Još jedna od vježbi kojom se opuštamo i dovodimo u trenutak usmjeravanjem na tijelo zove se progresivna mišićna relaksacija. U toj vježbi bitno je da se isto prvo udobno smjestite i zatvorite

oči. Nakon toga postepeno stišćete i opuštate različite mišićne skupine. Primjerice stisnite najjače što možete svoje šake i držite tako 5 sekundi, zatim ih opustite na 5 sekundi. Taj proces ponovite tri puta. Zatim pređite na

podlakticu i na isti način stisnite tu mišićnu skupinu, isto tri puta. Nakon toga pređite na nadlakticu, a zatim toga čitave ruke. Tako možete proći kroz cijelo tijelo.

Komunikacija

Bitno je kada komuniciramo s djecom da im se obraćamo jezikom kojeg oni razumiju te objašnjavamo pojmove koji im nisu jasni. Ono što nije preporučljivo je tepanje i slični načini komunikacije jer njima ne potičemo razvoj govora (Berk, 2015). Kada djeca u komunikaciji pogrešno izgovaraju riječi na to je dobro odgovarati pravilnim izgovorom. No tu je bitno paziti ispravljamo li dijalekt ili pogreške u govoru. Ako je dijete porijeklom iz mjesta gdje govore drugim dijalektom ili jezikom nema potrebe za ispravljanjem. Primjerice ako dijete kaže pomidor te ga se ispravi da to mora zvati rajčica, šaljemo poruku da njegovo kulturno porijeklo nije ispravno te da dio njega isto nije ispravno.

Nadalje kod komunikacije s djecom trebalo bi izbjegavati stereotipiziranje

koje je najčešće u rodnim ulogama. Kada se u razredu kaže "trebam 4 dječaka da mi pomognu nositi stolice", šalje se poruka svima da su dječaci ti koji trebaju biti snažni, a djevojčice one koje su slabe. To se odnosi i na poruke oko vrste igračaka kojim se igraju, vrstom sporta kojim se bave te emocijama koje pokazuju. Dječacima se obično zabranjuje tuga i suze, dok se djevojčicama zabranjuje ljutnja. Zabranom emocije nećemo postići da je oni ne osjećaju, već će se dodatno javiti sram i narušeno samopoštovanje kada će osjetiti tu emociju (a zasigurno hoće) zato što se ne uklapaju u rodni kalup koji im je predstavljen.

Uvijek je bitno da vodimo dijalog s djecom, a tako i kod discipline. Kada se dijete ponaša na neki od neželjenih načina, usmjerite se na to ponašanje i

koristite ja poruke. Poput "Rastužuje me kada trgaš igračke i zaista bih volio da to više ne radiš." Dalje trebamo vidjeti, a ne pretpostaviti, djetetovu perspektivu. "Možeš li mi objasniti zašto to radiš?". Zatim zajednički doći do rješenja. "Kažeš da kada si ljut na nekoga, potrgaš igračku? Kako misliš da bi još mogao se ponašati kada budeš ljut? Što bi ti pomoglo u tome?". S obzirom na kapacitete djeteta i razvojnu dob, možemo umjesto toga mi dati prijedloge za adekvatno ponašanje. Nadalje, umjesto da kaznimo dijete za to što je učinilo, trebali bi, zajedno s njim, vidjeti kako može popraviti situaciju koju je napravio. "Sada se sa potrganim igračkama nitko više ne može igrati,

što misliš da bi mogao napraviti da se ta situacija ispravi?". Iz toga se situacija okrene na poticanje kreativnosti djeteta u rješavanju problema te postoje mnoga rješenja od same isprike do toga da zajednički napravite nove igračke od papira ili gline.

Ono što je najvažnije zapamtiti je da se i vlastite pogreške mogu iskoristiti za učenje i poticanje pravilne komunikacije. Svaki puta kada nešto pogriješimo, a to je gotovo pa neizbježno, prvo trebamo sebi oprostiti, a zatim tu grešku ispraviti. Ono što time komuniciramo djeci jest da je u redu pogriješiti i da se pogreške mogu ispraviti.

Obiteljske dinamike i pomoć pri osjetljivim temama

Barbara Perasović Cigrovski

Promjene u obiteljskoj strukturi i dinamici i izazovi suvremenog roditeljstva

Svjedoci smo velikih promjena u obiteljskoj strukturi, dinamici kao i temeljnim vrijednostima i načelima odgoja koje je važno razumjeti u kontekstu pružanja podrške obiteljima iz pozicije stručnjaka/inja.

U posljednjih nekoliko desetljeća primjećuju se promjene u strukturi obitelji s djecom te se nuklearna obitelj više ne definira isključivo kao obitelj koju čini heteroseksualni par s dvoje biološke djece (Patrčević i Ernečić, 2020). Jednoroditeljske obitelji, novoformirane obitelji nakon razvoda, obitelji s jednim djetetom, istospolne obitelji postaju češća pojava i u Hrvatskoj (Majstorović, 2019; Patrčević i Ernečić, 2020). Taj trend utječe na naše razumijevanje obitelji: već neko vrijeme je u znanosti prihvaćeno kako su kvalitetni odnosi temelj dječjeg razvoja, neovisno o ulozi odraslog, tj. da je uloga majke i oca manje presudna od kvalitete odnosa između odraslog i djeteta. U praksi dolazi do izazova poput osude okoline i samopreispitivanja.

Velike su promjene u stilu života i okruženju u kojem djeca odrastaju. Zaposlenost oba roditelja, češća

odvojenost od baka i djedova te teže usklađivanje obiteljskog i profesionalnog života znači da djeca danas odrastaju u drugačijem okruženju nego prethodne generacije. Dok je prethodno proširena obitelj (npr. bake, djedovi, rođaci) i uža zajednica (susjedstvo) igrala veliku ulogu, danas je vrtićko i školsko okruženje poprimilo veću važnost. Roditeljska uloga je također naglašenija: radi izostanka potpore proširene obitelji, roditelji provode više vremena s djecom te osjećaju veću odgovornost za igru i poticanje djece uslijed novih pedagoških spoznaja, njihove dostupnosti u medijima te promjene u stilovima roditeljstva. Posljedično, djeca imaju manji broj značajnih odraslih s kojima razvijaju odnos.

Svijet u kojem živimo prepun je paralelnih a proturječnih informacija i procesa. Iako su postignuti pozitivni pomaci u području ljudskih prava, postoje i brojni suprotni trendovi u društvu poput targetiranje sadržaja i proizvoda za djecu na dječake i djevojčice, izrazita polarizacija tradicionalnih i liberalnih stavova u medijima i na društvenim mrežama,

velik dio obitelji zarobljen u tradicionalnim obrascima razmišljanja i ponašanja. Roditelji trebaju podršku obzirom na realno okruženje u kojem djeca danas odrastaju.

Razvoj neuroznanosti ubrzao je razumijevanje dječjeg razvoja i izmijenio naše poimanje odgoja, te možemo reći da trenutno vlada nova paradigma odgoja (Špiranović, 2012) koja poštuje različitost i individualnost djece i odraslih, u središte odgoja stavlja kvalitetne odnose i time pomaže djetetu da razvije svoj puni potencijal u svim segmentima, slobodniji od determiniranosti (rodnim) ulogama, stereotipima i očekivanjima (Juul, 2008). Kvalitetni i bliski odnosi s važnim odraslima ključni za sve aspekte dječjeg razvoja: fizičkog,

kognitivnog i socio-emocionalnog. Međutim, primjena novih spoznaja u praksi predstavlja velik izazov. U odgojne postupke u velikoj mjeri interferiraju iskustva iz djetinjstva kada je vladala tradicionalna, autoritarna paradigma. U odgoju ne postoje recepti, svaka obitelj je jedinstvena u pokušaju prilagodbe novih saznanja svojim vrijednostima i navikama, što predstavlja dodatne izazove u području roditeljstva, ali i rada s djecom. Razumijevanje i podržavanje obitelji od strane stručnjaka/inja u navedenim izazovima te zajedničko pronalaženje rješenja važni su za dobrobit djece i odraslih. Zato ćemo u nastavku teksta dati pregled nove paradigme odgoja i smjernice za podržavanje obitelji u tom procesu.

Promjene u obiteljskoj strukturi i dinamici i izazovi suvremenog roditeljstva

Temeljni koncepti nove paradigme odgoja

Pozitivna obiteljska dinamika tj. odnosi unutar obitelji čine klimu unutar koje dijete odrasta, razvija se, počinje

stvarati dojmove o svijetu oko sebe i o sebi. Velik broj autora piše o tome što čini kvalitetne odnose i kvalitetan odgoj kroz različite perspektive kao što su stilovi roditeljstva (Baumrind, Niederberger, 2014), razvoj

privrženosti (Belsky i Fearon, 2008), neuroznanost (Bilbao, 2020).

Dosadašnja istraživanja bliskih odnosa stavljala su prevelik fokus na negativne odgojne prakse, a manje na pozitivne. Osim što nisu imala istu praktičnu vrijednost kao fokus na pozitivno, nisu pružala dublje razumijevanje odnosa (Niederberger, 2014). Za razliku od toga, jedan od najutjecajnijih obiteljskih terapeuta Jesper Juul nije usmjeren na odgojne postupke, već na promišljanje osobnih vrijednosti u kontekstu odgoja, što dovodi do propitivanja uvriježenih uvjerenja temeljenih na tradicionalnim društvenim vrijednostima. U konačnici, jedino preispitivanje osobnih vrijednosti koje vodi promjenama u uvjerenjima roditelja i stručnjaka/inja mogu dugoročno i kvalitetno doprinosti stvaranju plodne klime za odgoj usmjeren na uvažavanje različitosti i individualne potencijale umjesto na uklapanje u okvire (Juul, 2021), pa tako i okvire rodnih uloga. Jesper Juul (2008) definira četiri ključne vrijednosti potrebne za razvoj slobodnih, odgovornih pojedinaca, a koje se razvijaju kroz odnose s odraslima:

- **Ravnopravno dostojanstvo:** osjećaji, misli, potrebe i interesi svakog člana obitelji jednako su vrijedni i ne zaslužuju podcjenjivanje ili osuđivanje. Ovime se naglašava poštivanje dječje perspektive i potrebe za uvažavanjem uz zadržavanje odgovornosti odraslih za odnos s djecom.
- **Integritet:** tjelesne i mentalne granice i potrebe pojedinca, njegove vrijednosti, osobitosti, tj. njegova individualnost. Poštivanje svog i tuđeg integriteta usko je povezano s granicama u odgoju. Suprotno tradicionalnom poimanju koje se fokusira na disciplinu i nužnost postavljanja granica prema djeci, ovdje se radi o prepoznavanju i uvažavanju svojih i tuđih osobnih granica.
- **Autentičnost:** Usklađenost s osobnim vrijednostima umjesto igranje uloga, usklađenost našeg unutarnjeg i vanjskog, izražavanje osobnim jezikom, temelji se na razvijenoj samosvijesti (samouvidu).
- **O s o b n a o d g o v o r n o s t :** Osvještavanje i preuzimanje odgovornosti odraslih za svoje potrebe i odnose i osvještavanjem potrebe djeteta da razvija svoju

osobnu odgovornost u skladu s dobi i razvojnim mogućnostima. Razvoj osobne odgovornosti neodvojiv je od razvoja samosvijesti i integriteta.

Navedene vrijednosti pretpostavljaju iskren interes za dijete i bezuvjetno prihvaćanje djeteta kojeg se podržava u otkrivanju samoga sebe tj. u razvoju samosvijesti:

Samosvijest predstavlja temeljni koncept Juulovog pristupa; uključuje poznavanje i prihvaćanje samoga sebe i čini jedan od ključnih preduvjeta za prevenciju mnogih negativnih razvojnih obrazaca kao što su nisko samopoštovanje, nezauzimanje za sebe, bullying, ovisnosti.

Juul je ove vrijednosti prepoznao kao temelje svakog kvalitetnog odnosa. Kvalitetni odnosi između odraslih u obitelji i u vrtićkom/školskom okruženju utječu pozitivno na djecu te pružaju pozitivni model ravnopravnosti (Niederberger, 2014).

Sigurna privrženost: baza kvalitetnih odnosa

Teorija razvoja privrženosti pokazuje

kako se koncepti nove paradigme odgoja nadovezuju od najranijeg djetinjstva. Belsky i Fearon (2008) navode faktore koji utječu na razvoj sigurne privrženosti: pažnja i suosjećanje prema djetetu, pravovremena i pravilna reakcija na dječje signale, prilagođena i nepretjerana stimulacija djeteta, "sinkronizirana" interakcija između djeteta i odraslog, toplina i angažman. Vidimo poveznicu sa samosvijesti: roditelji koji istinski prate dječje signale i uče o djetetu, podržavaju razvoj samosvijesti (djetetovo učenje o sebi).

Zanimljiv je i rad Petera Fonagy-a (prema Niederberger, 2014), u kojem tvrdi kako se sigurna privrženost najbolje može predvidjeti putem sposobnosti "mentalizacije" roditelja: sposobnosti da dijete vide kao zaseban subjekt, s vlastitim osjećajima, mislima, namjerama, potrebama, ravnopravno s njima. Vidimo paralelu s ravnopravnim dostojanstvom J. Juula.

Raskorak teorije i prakse

Primjena navedenih vrijednosti i koncepata podrazumijeva spremnost na preispitivanje vlastitih postupaka,

uvjerenja, stereotipa i očekivanja koji često interferiraju u odnose s djecom i drugim članovima/icama obitelji. Izazovi primjene ovih vrijednosti u odnosu s djecom usporedivi su s izazovima ostvarivanja emancipacije žena u praksi: proces je dugotrajan zbog promjena koje donosi svim stranama u odnosu (kod mnogim roditelja i stručnjaka/inja dovodi do novog pogleda na sebe i svoje odnose). Primjena u praksi podrazumijeva pokušaje i pogreške, obzirom na to da dok odbacujemo stare obrasce, nemamo modele za nove. U nastavku navodimo neke izvore teškoća s kojima se na tom putu susrećemo:

- Rana iskustva iz vlastitog djetinjstva: Naša rana iskustva imaju velik utjecaj kojeg je teško napustiti. Primjerice, ako smo odrasli u obitelji u kojoj je bilo važno ne pokazivati osjećaje, može nam biti teško prihvatiti dječje osjećaje unatoč znanju da je to važno. Ovisno o našoj interpretaciji pojedine situacije i trenutnim stanjima (umor, sposobnost da uočimo i nadvladamo stare obrasce) možemo slati proturječne
- poruke koje ponekad štite dječji integritet, a ponekad ne. Iz želje da s djecom izgradimo drugačiji odnos nego smo imali u svom djetinjstvu, ponekad postizemo suprotan efekt: primjerice, iz straha da ne odraste u nasilnika, zabranjujemo djetetu grublje igre, zanemarujući dječji interes i aspekt razvoja.
- Uvjerenja i vrijednosti: Ako roditelji imaju izrazito čvrste vrijednosti (tradicionalne ili egalitarne) koje žele prenijeti djetetu, njihova želja može interferirati s poštivanjem djetetovog integriteta. Primjerice, majke kojima su važne egalitarne vrijednosti mogu nametati vlastite želje svojoj kćerki, direktivno ili putem neizgovorenih očekivanja, te utjecati na njezin odabir interesa ili zanimanja koje je tradicionalno u ženskoj domeni, no odgovara sposobnostima i afinitetu djeteta.
- Prenošnje stereotipa: Rodni stereotipi prenose se u ranom djetinjstvu kroz ponašanja i stavove roditelja (Halpern i Perry-Jenkins, 2016). Ukoliko ih roditelji (stručnjaci/kinje) ne osvjeste, utjecat će na djecu kroz niz manje i više suptilnih postupaka. Niža očekivanja u pogledu tradicionalno

muških odnosno ženskih domena (npr. matematičkih i motoričkih vještina kod djevojčica, verbalnih i odnosnih vještina kod dječaka) utjecat će na to da ih se manje potiče i osnažuje u tim područjima, te posljedično i na razvoj sposobnosti.

- Iskustva iz sustava: Tradicionalni odgojni obrasci i očekivanja ne prenose se samo kroz obiteljsku dinamiku, već i kroz iskustva školovanja - posredno kroz odnos s odgojiteljima_icama, učiteljima_icama, profesorima_icama, te neposredno kroz kurikulum, pravila i usavršavanje u području odgoja i obrazovanja. I drugi sustavi prenose tradicionalne obrasce odnosa i očekivanja - kultura, mediji, religija, gospodarstvo, a oni se učvršćuju kroz pojedinačna iskustva na radnim mjestima i u drugim okruženjima.

Svaka obitelj i njezini odnosi su jedinstveni, a načini na koji se prenose vrijednosti i kako vlastiti odgoj interferira u odgoj djece je kompleksno područje. Nitko nije imun na greške u odnosima, savršenstvo nije niti

moguće niti nužno. Razvoj samosvijesti je moguć kroz cijeli život i često upravo roditeljstvo ili rad s djecom potakne odrasle na promjenu. Za djecu je važno da ostvaruju bliske veze s različitim osobama, tj. djeca profitiraju od različitih, nesavršenih modela od kojih svatko pruža nešto vrijedno (Divecha, 2021).

Nova značenja autoriteta

Kada govorimo o primjeni novih saznanja u praksi, otvaramo temu autoriteta odraslih. Kako u svjetlu novih vrijednosti biti autoritet? Tradicionalni autoritet koji se temelji na poštivanju uloge (oca, majke, učitelja/ice) traži da je se ne preispituje, ne poštuje individualnost pojedinca te utječe na razvoj njegovih/njenih očekivanja u skladu s tradicionalnim rodnim ulogama. Ako se koncept autoriteta potpuno odbaci, na mjesto autoritarnog stila odgoja dolazi permisivni stil u kojem izostaju odgovornost i vodstvo odraslih na štetu njihovog odnosa i razvoja pojedinaca. Potrebno je izgraditi autoritet temeljen na autentičnosti i ravnopravnom dostojanstvu. To podrazumijeva vodstvo odraslih koje

se slijedi jer poštuje dijete, no daje granice koje su komunicirane jasno, kroz osoban i autentičan jezik i koje

uzimaju u obzir potrebe svih članova_ica obitelji. (Juul, 2008)

Podrška u osjetljivim temama: mogućnost promjene starih obrazaca

Kako kao stručnjaci možemo podržati obitelji u današnjim izazovima roditeljstva? Puko prenošenje informacija iz pozicije stručnjaka/inja nije dovoljno, a inzistiranje na njima može imati kontraefekt. Ključno je prvo ostvariti odnos s osobom kojoj želimo prenijeti informacije. Međutim, dok je u prošlosti odnos koji se temeljio na autoritetu stručnjaka bio dovoljan, danas mnogi roditelji neće prihvatiti niti tražiti savjet od strane odgojitelja/ica, učitelja/ica, stručnih suradnika/ica. Obitelji se sve više zatvaraju utjecajima odgojno-obrazovnog sustava, a sve više se otvaraju raznim neslužbenim izvorima informacija.

Promjena obrazaca kroz osobnu promjenu

Novi temelji izgradnje odnosa počivaju na stručnjacima/kinjama koji/e i sami/e

uče u praksi živjeti vrijednosti nove paradigme odgoja i to ne samo prema djeci, već i prema roditeljima. Kao što je u odnosu roditelj - dijete roditelj odgovoran za odnos, tako je u odnosu stručnjak - roditelj stručnjak/inja odgovoran/a za odnos i uči kako se pozicionirati kao autoritet temeljem svoje autentičnosti i ravnopravnog dostojanstva. Traženje modela izgradnje odnosa autoriteta prema roditeljima i djeci počiva na nekoliko premisa:

- Stručnjaci nisu superiorni radi svojeg znanja, već ravnopravni partneri s roditeljima koji u odnos donose poznavanje vlastitog djeteta, emocionalnu povezanost s djetetom.
- Odnos se temelji na razumijevanju izazova roditeljstva i teškoća s kojima se obitelji suočavaju.
- Obje strane imaju pravo biti

autentične i shvaćaju da nema jednog “ispravnog puta” izgradnje odnosa već više mogućnosti, dok god se poštuje integritet svih strana.

- Vjerodostojnost - osobno iskustvo promjene i primjene željenih modela odgoja i odnosa prenosi se u izgradnju odnosa u skupini / učionici.
- Djeca provode više vremena u vrtiću i školi nego prije, podučavanje je samo dio odgovornosti odgojitelja/ica i učitelja/ica, dok se drugi dio bazira na izgradnji kvalitetnih i bliskih odnosa s djecom.
- Odbacivanje štetnih i/ili neučinkovitih obrazaca, što se odnosi i na one stečene u obitelji stručnjaka/inje i/ili stečene formalnim obrazovanjem.

Promjena obrazaca kroz promjenu prakse u odgojno-obrazovnim ustanovama

Potrebno je preispitivati i mijenjati sadržaje kojima su djeca okružena: materijale, teme, izvore informacija. No, promjena okruženja je nedostatna bez preispitivanja, osvještavanja i

mijenjanja vlastitih pretpostavki i očekivanja temeljenih na rodnim obrascima i stereotipima, jer oni kreiraju komunikaciju i odnose kroz koje se rodni stereotipi dominantno prenose. Pritom predlažemo sljedeće smjernice:

- Prepoznati i osvijestiti rodno osjetljive teme u odgojnim skupinama i učionicama razmišljajući o svim izvorima (kurikulum, osobni afiniteti odgojitelja/ica i učitelja/ica; materijali, prostor; dječja iskustva i očekivanja; podjela uloga i zadataka).
- Kreirati rodno neutralne sadržaje uzimajući u obzir razvoj kritičkog mišljenja i kreativnosti te poštujući individualne afinitete djece umjesto poticanja iskustva koja su determinirana pretpostavljenim rodnim ulogama.
- Osvještavati vlastite stereotipe i rodna očekivanja u razgovoru s djecom, ne samo u provođenju programa, već u spontanoj komunikaciji u grupi (rješavanje sukoba, vrijeme obroka, odmora itd.).

Ravnopravni odnosi

Novu paradigmu odgoja možemo naći u pristupima koji progovaraju iz različitih pozicija (istraživanja privrženosti, obiteljski terapeuti, istraživanje stilova roditeljstva, neuroznanost), no ne razlikuju se u temeljnim pretpostavkama, među kojima je najistaknutija ona da je za djetetov razvoj najvažnija kvalitetna, pozitivna komunikacija tj. izgradnja bliskih odnosa s odraslima. Odnos kojem se teži je ravnopravan ne u smislu jednake odgovornosti, već u smislu uvažavanja i poštivanja obiju strana. Odgoj je usmjeren na podržavanje djeteta u njegovoj individualnosti i razvoju vrijednosti kojima se može prilagoditi ovom

kompleksnom svijetu: uvažavanju različitosti, poštivanju sebe i drugih. Time se dijete podržava u pronalaženju vlastitih interesa i razvoju svih aspekata svoje osobnosti bez determiniranosti rodnom ulogom, rodnim stereotipima i očekivanjima. Odgoj za rodnu ravnopravnost nije i ne može biti odvojiv od odgoja usmjerenog prema poštivanju svih ljudskih prava i razvoju individualnih potencijala pojedinaca, njihovog kritičkog razmišljanja i kreativnih sposobnosti za ravnopravno sudjelovanje u obrazovanju, javnom i privatnom životu.

Materijalne koordinate naših "razli- čitosti"

Karolina Hrga

Ljudska bića kao premrežišta društvenih odnosa

Kako bismo promijenile_i štetne modele ponašanja i prakse koje usvajamo kroz obitelj, medije, obrazovne i druge institucije, treba ih pokušati kritički propitati. Naravno, uvijek je dobro imati na umu kompleksnost društvenih odnosa i raznolikost življenih iskustava. No, kako se ne bismo zadržale_i na pojedinačnim primjerima, na razbacanim komadićima šire slike, nego usmjerile fokus na društvene obrasce koji se ponavljaju, također je korisno posegnuti za određenim teorijskim okvirima.

Teorijsko znanje koje će nam biti korisno u ovoj zadaći mora započeti od analize stvarnih ljudskih praksi i iskustava, te objasniti u kakvom su ona odnosu sa ukupnošću društvenih odnosa u svijetu. Na takvoj podlozi lakše je definirati polje problema, zauzeti stav i krenuti u osnaživanje, te osmišljavanje strategija koje vode prema drukčijim interpersonalnim odnosima i strukturnim odnosima u društvu. Iako nas se posvuda upućuje na individualne strategije življenja i preživljavanja, treba posegnuti za onim teorijama i praksama koje nam proširuju horizonte i otvaraju

perspektive prema razvijanju solidarnih, održivih i uključivih modela suživota.

U ovom prilogu ukazat ćemo na koji način različiti mehanizmi socijalizacije (odgoj, obrazovanje, kultura,...) oblikuju kategorije roda, klase, rase, seksualnosti, etniciteta, starosne dobi, migrantskog statusa, sposobnosti, i druge disciplinske režime u koje su upregnuta naša tijela i s obzirom na koje prilagođavamo naše životne odabire. Također, nastojat ćemo objasniti načine na koji su ovi opresivni režimi međusobno isprepleteni, i u kakvoj su vezi s kapitalizmom kao dominantnim globalnim sistemom proizvodnje.

U našoj smo svakodnevici navikle_i o diskriminaciji i marginalizaciji osoba koje se na bilo koji način razlikuju od većine razmišljati i govoriti u interpersonalnim okvirima, eventualno uz ideju da bi institucije trebale raditi svoj posao. Netko je nad drugom osobom izvršio povredu, nasilje ili diskriminaciju, na državnom pravno-kaznenom aparatu je da intervenira sankcioniranjem počinitelja, ako taj aparat zakaže možda organizacije

civilnog društva mogu nekako pomoći, i tu priča uglavnom staje.

U različitim europskim i međunarodnim antidiskriminacijskim konvencijama, te programima koji adresiraju važnost uvažavanja i uključivanja Drugih i drugačijih, uglavnom se suočavamo s liberalnim jezikom ljudskih prava, u kojem se rijetko, ako ikada, propituje logika kojom se sustavno perpetuira diskriminacija i druge društvene opresije.

Marginalizacija romske zajednice, primjerice, često se interpretira kao nešto što proizlazi iz naoko suštinskih kulturnih razlika koje onemogućavaju suživot i doprinose stereotipizaciji i diskriminaciji manjina. Kultura je u toj perspektivi autonomni univerzum, identitetsko mjesto, posve odvojeno od socioekonomskih odnosa. U tom kontekstu siromaštvo postaje odrednica i obilježje nečije kulture, nečije neprilagođenosti, a ne odgovornost dominantne zajednice i države koja simulira jednake mogućnosti za sve.

Državne politike su utoliko u pogledu različitosti primarno orijentirane na sankcioniranje ekscesnih i nasilnih

situacija, te aklamaciju pokaznih primjera. Nastupaju ili prekasno, ili kozmetički. Želimo li ih usmjeriti prema osiguravanju boljih materijalnih uvjeta za sve, u proaktivno djelovanje, u demokratskom je društvu potrebno osigurati prostor u kojem će se moći čuti i glasovi koji naglašavaju materijalnu dimenziju života.

Ako razumijemo da su ljudska bića premrežišta društvenih odnosa, i da su razlike među pojedincima i društvenim skupinama uspostavljene na odnosima moći (što vrijedi i za one razlike koje zbog naoko jasnih diferencirajućih obilježja smatramo egzaktnima, kao što su spol ili rasa), lakše ćemo ulagati napore na različitim mjestima prema dugoročnijim, dubljim pomacima. Kao odgojno-obrazovne radnice i radnici ne možemo sve, ali možemo kroz obrazovno-pedagoške mjere razvijati strategije i alate pomoću kojih ćemo graditi prostore u kojima se nasilje i diskriminacije neće događati i u kojima će se o ovim temama moći otvoreno govoriti.

Socijalna reprodukcija i intersekcionalnost

Kao nadopunu i korektiv nominalnim diskursima o inkluziji te ustaljenim pristupima liberalnih teorija koje ne problematiziraju strukturnu usidrenost naših iskustava, koristit ćemo spoznaje marksističko-feminističkih teorija – teorije socijalne reprodukcije i teorije intersekcionalnosti. Ove će nam teorije biti korisne kako bismo doveli klasu u odnos s različitim identitetima kojima smo obilježeni i objasnimo u kakvom su odnosu unutar sistema proizvodnje i društva koje taj sistem oblikuje.

Klasa nije statični entitet, nego društveni odnos i politička grupacija koja se konfigurira na kontingentan način u historijski specifičnim uvjetima. Kada ustrajemo na strukturnim aspektima pojma klase, i tvrdimo da je moramo promatrati s obzirom na sistem proizvodnje, želimo reći kako naprosto nije dovoljno, a ni ispravno, da je svodimo tek na bolji ili lošiji standard, visinu prihoda ili životni stil.

S jedne strane, klasa ukazuje na to da više ljude dijeli istu strukturnu lokaciju unutar sistema proizvodnje (primjerice, radni ljudi). S druge strane, kako bi se ti ljudi međusobno prepoznali kao pripadnici_e iste skupine (radničke

klase), mora doći do iznimno neurednog i kompliciranog procesa klasne formacije kroz iskustvo kolektivne borbe za zajedničke probleme i interese, eksperimentiranja sa širim oblicima zajedništva itd. Nijedna klasa nije sastavljena od apstraktnih entiteta, kao što se ni naša iskustva eksploatacije i opresije ne odvijaju u apstraktnim okvirima i na isti način za svakoga_svaku od nas.

Naravno, treba se čuvati pretpostavke o tome da će ukazivanje na nečije iskustvo opresije spontano voditi prema politizaciji u progresivnom smjeru i volji za kolektivnim djelovanjem, kao ni da će do ikakvog angažmana doći bez zahtjevnog, ali nužnog procesa organizacije. Individualne strategije snalaženja u društvu, koliko god ponekad bile nemoćne i neizvjesne (razjedinjene_i molimo, ujedinjene_i se borimo), uvijek se nadaju kao opcija koja je više priruci. Kao što konstatira teoretičarka socijalne reprodukcije Maja Solar u svojim tekstovima o romskom feminizmu

„Polazna tačka za promišljanje i delovanje u pravcu strukturne

društvene transformacije može biti lično iskustvo, ali i ne mora. Iskustvo je važno, ali hiperempiricistička pretpostavka da radikalna promjena nužno i jedino proizilazi iz vlastitog iskustva je pogrešna. To nikako ne znači da se iskustvo onih o kojima govorimo smije zanemariti. Znanje koje dolazi iz iskustva opresiranih je jedna stvar, da li će se ono politizirati i u kom pravcu će se politizirati je druga stvar, a kako će se teoretizirati je također stvar koja se tiče politizacije.“

Međutim, „polaziti iz pozicija i iskustva onih koji su najugroženiji jeste metodološko-politička odluka da se ne polazi obrnuto, iz privilegiranih pozicija i iskustva.“ Naš je cilj politizirati osobna iskustva kako bismo ih mogli apstrahirati i sagledati izvan puko individualne i interpersonalne domene. Tek u tom činu stvaramo preduvjete za solidarizaciju s drugima unutar antagonizama naših različitosti.

Pojmom klase ne možemo objasniti cjelokupno iskustvo podčinjavanja i dominacije, već moramo sagledati cjelinu ljudskog iskustva, kao i složeni odnos u kojem se klasni odnosi i klasna mjesta suoblikuju s drugim

(rasnim, rodnim ...) opresijama. Jedan element nema veću važnost ili primat nad drugima; sagledavamo ih u suodnosu kao dijelove iste cjeline.

Dakle, zanimaju nas povijesne i materijalne koordinate strukturnih silnica koje u kapitalizmu, (ali i u feudalizmu, te u svakom drugom sistemu[1]) presijecaju, oblikuju, prisvajaju, mijenjaju i poništavaju naša tijela, iskustva, živote, zemljane resurse i živote drugih neljudskih bića.

„Kapitalizam je gramatika našeg svijeta“, kaže teoretičarka interseksionalnosti Ashley Bohrer, naglašavajući kako ga prečesto svodimo isključivo na ekonomski sistem, kojega karakteriziraju tržište i razmjena. Na taj se način gubi iz vida njegova uloga globalnog sistema proizvodnje, ali i to da je kapitalizam također šira društvena formacija, u kojoj se nasilje, brutalnost i isključivanje opetovano koriste kako bi nekolicina posjednika i posjednica kapitala živjela nauštrb radne većine i opresiranih skupina.

Daleko od toga da bi se oslanjao samo na jedan izvor moći, kapitalizam svakodnevno i svugdje proizvodi i

reproducira nejednakosti – ne samo u ekonomskom polju, nego i u političkoj, društvenoj, obrazovnoj i intimnoj sferi, na ulici, pa i u našim prostorima imaginacije. Uspostavljen je i počiva na odnosima dominacije, te je usmjeren prema neprekidnom rastu i stvaranju profita. Opstaje putem čitavog niza eksploatacijskih [2], eksproprijacijskih [3] i opresivnih taktika akumulacije, putem mreža raznovrsnih državnih, javnih i civilnodruštvenih institucija i organizacija, putem karceralnih i drugih, suptilnijih strategija discipliniranja te uz pomoć ideoloških narativa i diskursa koji se kroz povijest različito manifestiraju u različitim dijelovima svijeta.

Sistem koji počiva na proizvodnji razlike, nejednakosti, podjela, hijerarhija i otuđenja nije, i ne može biti nevažan element oblikovanja naših interpersonalnih odnosa, našeg poimanja svijeta i načina na koji se odnosimo prema sebi, prema Drugima, i prema drugačijima. Uspostavljanje veze između ukupnosti društvenih odnosa u svijetu i naših mikro-svjetova, zajednica, obitelji i osobnih identiteta, poziva nas da u

razmatranje roda, seksualnosti, klase, rase, etniciteta, sposobnosti i drugih opresivnih režima u kapitalizmu uključimo i pitanje rada.

Čini se kako je u kapitalizmu sve direktno ili indirektno povezano s radom, kao dominantnom odrednicom najvećeg broja ljudi koji posjeduju jedino vlastitu radnu snagu, koju na tržištu rada prodaju ne bi li pokušali osigurati barem minimalne uvjete za život – za reprodukciju i regeneraciju. Niži socioekonomski status, kao i podređena klasna pozicija podrazumijevaju da naš odgoj, odrastanje, školovanje te čitav niz inicijacija u odraslost ujedno postaju maraton kroz mehanizme discipliniranja koji nas na različite načine pripremaju za orodnjeno i rasijalizirano tržište rada.

Naše se različitosti socijaliziraju, konstruiraju, naturaliziraju i generacijski prenose posredstvom seta vrlo konkretnih vrijednosti ideološkog individualizma i kompetitivnosti, koje nas identitetski oblikuju i kategoriziraju sukladno tome kako udovoljavamo nasilnim tržišnim kriterijima i zahtjevima. Posljedice po

različite društvene skupine i pojedince_ke koje_i svojom bojom kože, rodnim izričajem, seksualnošću, tjelesnom ili mentalnom sposobnošću, etnicitetom ili na bilo koji drugi način odstupaju od uvriježenih i poželjnih društvenih normativa, unutar ovakvih prinudnih i nasilnih odnosa mogu biti devastirajuće.

Kapitalizam se od svojih početaka pa sve do danas oslanja na proizvodnju različitosti i podjela u društvu, te ih kroz spregu eksploatacije, eksproprijacije i nasilja, na podlozi političko-pravnih aranžmana, koristi kao mjesta generiranja profita. Primjera je mnogo: eksproprijacija robovskog rada Crnih ljudi i kućanskog rada žena, drugorazredni status migrantskih radnika i radnica, vršenje pritiska na nadnice održavanjem rezervne vojske nezaposlenih, rodni jaz u plaćama itd. U različitim povijesnim periodima, odnosi moći mijenjali su se, ali prvenstveno zbog napora i borbi emancipatornih društvenih pokreta.

Dakle, ekonomski sistemi nikada nisu samo polja ekonomskih, nego i društvenih, a time i političkih odnosa. Kapitalizam reagira upravo na ono što prijete prekidu stvaranja profita, i stoga

kontinuirano proizvodi sukobe i antagonizme u društvu, uspostavlja režime i mehanizme discipliniranja radničke klase, održava nisku cijenu rada, slabašna radna prava i nikakve radne uvjete, te zadržava (orodnjeni, feminizirani) socijalno-reproduktivni rad u obiteljima koje udovoljavaju cisrodnim i heteroseksualnim normama ili onima koje im se trude čim više približiti.

Teorija socijalne reprodukcije pruža nam temeljne okvire i smjernice za razumijevanje društvenih procesa koji proizvode radnu snagu kao robu, i njihovu uvezanost u društvene procese kojima se proizvodi sva ostala roba. Jedna od suvremenih teoretičarki socijalne reprodukcije, Tithi Bhattacharya, kaže sljedeće: "Ako radnica dolazi na svoje radno mjesto u 7 sati ujutro, a napušta ga u 5 sati popodne, onda je teorija socijalne reprodukcije narativ o onome što se događa prije 7 ujutro i nakon 5 popodne." [4]

Naime, osim biološke reprodukcije (rađanja), u reprodukciju živih bića kao radne snage ulazi sav neplaćeni rad koji se odvija u tzv. privatnoj sferi – orodnjene aktivnosti koje u najvećem

broju kućanstava obavljaju žene. Radi se o nezanemarivoj količini socijalno-reproduktivnog rada u koji, pored kuhanja, čišćenja i svih drugih oblika kućanskih poslova, ulazi i rad brige, njege, ljubavi, emocionalne podrške, odgoja, svi oblici kućanskog rada itd. Dio tog rada odvija se u različitim plaćenim aranžmanima izvan obitelji, tako što je podružtvljen kroz servise javnog sektora (dječji vrtići, sustav zdravstvene skrbi, obrazovni sustav itsl.) ili se nudi na tržištu.

Socijalno-reproduktivni feminizam ukazuje da vrlo raznorodna radna snaga postaje dostupna kapitalu kroz reproduciranje niza spolno, rodno, rasno i drukčije obilježenih društvenih odnosa koji se nalaze izvan izravnog odnosa rada i kapitala. Također, uđemo li dublje u analizu socijalno-reproduktivnih odnosa, primijetit ćemo da nije sva radna snaga jednaka, i da su neki_e radnici_e izloženiji_e pojačanom ugnjetavanju i nasilju od drugih, Nema ništa prirodno u tome da se reproduciramo kao radna snaga, a takvi načini reprodukcije, osim što sudjeluju kao faktor u proizvodnji orodnjenog, rasijaliziranog i

homofobnog nasilja, kontinuirano pojačavaju osjećaj izoliranosti, atomizacije, anksioznosti i otuđenja, ne samo jednih od drugih, već i od samih sebe. Teorija socijalne reprodukcije nam ukazuje da ne smijemo prihvatiti normalizaciju i neupitnost navedenih procesa, te otvara prostor promišljanju alternativa u kojima naša reprodukcija ne bi bila podređena diktatu kapitalističkog rada, već težnji za zadovoljenjem potreba i ispunjenim životom.

Također, teorija socijalne reprodukcije još jednom apostrofira da je rad – neovisno odvija li se na tržištu rada, u javnom sektoru ili se obavlja neplaćeno u privatnosti naših domova – premrežište proizvodnje društvenih odnosa. Naše individualne potrebe i vlastito postojanje neće biti skrajnuti ako ih razmatramo u širim socioekonomskim, materijalnim okvirima.

Povijest nasilja na kojoj su izgrađeni kapitalistički društveni odnosi trebala bi nas dovesti do propitivanja idealizirane slike kapitalizma kao svijeta rastućeg ispunjenja i slobode, koje ćemo doseći kroz apstraktne

mehanizme razmjene. Nevidljiva ruka tržišta oduvijek je bila potpomognuta državom i nizom sistemskih podjela između opresiranih i eksploatiranih – međuodnosima uspostavljenima i reproduciranim oko podjela na temelju konstrukata kao što su rasa, klasa, rod, spol, seksualnost, nacionalnost itd.

Moglo bi se reći da društva u kojima naše razlike predstavljaju bogatstvo ne mogu uistinu napredovati ako su uređena tako da koriste upravo naše različitosti za generiranje bogatstva nekolicine. Naše (ne)slobode strukturno su uvezane u odnose eksploatacije, a nesloboda određene marginalizirane skupine uvijek dovodi i do sužavanja sloboda druge marginalizirane skupine, pa i onih skupina koje (naoko) uživaju slobode i prava (primjerice, onog dijela muške radne snage koji svoju nemoć na radnom mjestu kompenzira nametanjem discipline i provođenjem nasilja u obitelji).

Stoga nema emancipacije žena bez emancipacije muškaraca i LGBTIQ+ osoba, i obratno. Isto tako, borbe za emancipaciju žena moraju podrazumijevati solidarnost sa svim

osobama koje su identitetski socijalizirane pod tom kategorijom, kao što su trans i kvir žene, pripadnice manjina, migrantkinje, siromašne Crne žene itd. Razvijanje solidarnih mreža mora ići onkraj nacionalnih granica, migrantskog statusa, radnog statusa i drugih podjela.

Brojne Crne i druge nebijele feministkinje i aktivistkinje fokusirale su se na specifičnosti usloženih opresija i razmatrale ih na političkim, ekonomskih, društvenim i ideološkim razinama. U svojim su borbama adresirale isprepletenost međuljudskih iskustava i različitih sistema moći i ugnjetavanja, te društvenih privilegija.

Sam termin intersekcionalizam kreće u širu upotrebu krajem osamdesetih, nakon objave eseja u kojem američka pravica i aktivistkinja za ljudska prava Kimberlé Crenshaw propituje pravnu i legislativnu organizaciju i artikulaciju ljudskih prava na konkretnom pravnom slučaju (DeGraffenreid protiv General Motorsa[5]), argumentirajući da iskustvo Crne žene mora biti razmatrano kao intersekcija dviju opresija – bivanja ženom i bivanja Crne boje kože.

Na Svjetskoj konferenciji protiv rasizma 2001. godine, Crenshaw je ilustrirala svoju teoriju vizualnim prikazom osobe koja stoji na raskrižju, dok vozila iz različitih smjerova kreću prema njoj. Unatoč danas rastućem nezadovoljstvu ovakvim prikazom, teoretičari_ke intersekcionalnosti zapravo su često pribjegavali opisivanju višestrukih opresija pomoću prostornih metafora kao što su linije, lokacije, vektori (primjerice osi rase, roda, invaliditeta, seksualnosti itd.) koje se prelamaju i materijaliziraju kao nasilje nad tijelima pojedinaca i pojedinki, često puta se iscrpljujući u opisivanju učinaka opresije, ali ne ulazeći u razmatranje logike tih sjecišta i intersekcija.

Unatoč široko i duboko bačenom pogledu, čitav niz pitanja ostaje neodgovoren. Zašto se opresije presijecaju na određeni način? Zašto se na jedan način presijecaju na globalnom Sjeveru, drugačije na globalnom Jugu? Zašto na različite načine u različitim periodima, na koji način dolazi do novih opresija? Jesu li borbe protiv rasizma i seksizma interno ili eksterno povezane? Na ta pitanja intersekcionalna teorija, osobito u svojim liberalnim varijantama, često ne

nudi koherentan odgovor.

U analizi koju je provela Crenshaw, kao i mnoge druge liberalne intersekcionalistkinje, pojedince_ke se promatra kao atomizirane nositelje pojedinih suverenih prava, što je premisa buržoaske pravne misli koju sama autorica ne dovodi kritički u pitanje, zadržavajući se na pokušaju reformske intervencije u okvirima liberalne pravne države. Pretpostavka o autonomnim pravnim subjektima koji imaju prava, ali jedva da raspoložu ikakvim financijskim sredstvima i praktički ne posjeduju nikakvo vlasništvo, povlači to da će njihova prava u pravilu ostati tek formalna.

Na ovome mjestu možemo posegnuti za marksističkim varijantama intersekcionalnosti, kao i za teorijom socijalne reprodukcije, koju se zbog njezinog pristupa promišljanju patrijarhata i rodne opresije kao integralnog dijela kapitalizma (i ranije feudalizma), a ne zasebnog, nejasno koncipiranog transhistorijskog sistema, naziva i unitarnom teorijom.

Umjesto da, primjerice, razmišljamo o rasi i rodu kao dvjema zasebnim ulicama koje se presijecaju, svaka sa

svojim specifičnostima, razmišljamo o logici njihova presijecanja. Umjesto kao atomizirane, zasebne sustave, pokušamo ih sagledati kao sukonstitutivne elemente koji se isprepliću kako bi se proizvela kombinirana, povezana cjelina. Razmišljamo i zašto su, te na koje sve načine naše opresije instrumentalne za sistem u kojem živimo.

Iako reformističke težnje i zahtjevi u smislu donošenja novih politika i zakona nisu zanemarivi, te mogu voditi i prema većim promjenama, sistem će uvijek iznaći načine da ih akomodira. Zadržimo li se samo na njima, za najveći broj potlačenih i marginaliziranih ljudi sistem se u suštini neće promijeniti. Horizonti naših promišljanja i strategija moraju biti dalekosežniji, te su nam stoga zanimljiviji revolucionarniji, inauguralni primjeri promišljanja politike identiteta i isprepletenosti različitih opresija, odnosno začeci i preteče lijevih struja intersekcionalnog feminizma.

Takvi glasovi javljaju se i ranije, osobito šezdesetih i sedamdesetih godina, u antikapitalističkim praksama i djelovanju Crnih lezbijskih

feministkinja i socijalistkinja, koje su kasnih 1970-ih bile organizirane oko Kolektiva Rijeke Combahee (Combahee River Collective[6]), nazvanog prema akciji Harriet Tubman iz 1853. godine, u kojoj je preko rijeke Combahee prevela i oslobodila 750 robova.

Jedna od dugogodišnjih zagovornica lijevog intersekcionalnog feminizma i abolicionističkog feminizma koji se bori za svijet bez policije i zatvora, bila je i Angela Davis, koja je višestruke opresije Crnih žena kroz svoj aktivistički i teorijski rad smjestila u historijsko-materijalističke okvire kapitalističke povijesti eksploatacije i robovlasništva. Često je upućivala kritike bjelačkim[7] ženskim, karceralnim i feminističkim pokretima i grupama, između ostalih i pokretu sufražetkinja, na račun njihova biološkog esencijalizma, ograničenog pogleda na žensku seksualnost i borbe za to da stakleni strop probije tek nekolicina srednjoklasnih bijelih žena. Naravno, pritom nije štedjela ni seksizam Crnog pokreta za nacionalno oslobođenje.

Davis će u svojoj kultnoj knjizi *Women, Race, and Class* (1981), ali i kasnije,

podsjetiti da se usvajanje 19. amandmana 1920. godine uzima kao trenutak u kojem su pravo glasa ostvarile sve žene u Americi, no da je tek Zakon o građanskim pravima iz 1964. godine doveo do toga da i Crne žene dobiju pravo glasa. Davis u svojim govorima često podcrtava da će se oslobođenje jedne potlačene skupine dogoditi tek kada se oslobode sve potlačene skupine, istaknuvši na jednom svojem predavanju da "nisu sve žene bijele, niti su svi Crnci muškarci". Također, naglašava da oslobođenje žena mora podrazumijevati slobodu Crnih i drugih nebijelih, trans žena, siromašnih žena, u konačnici, svih žena. Treba napomenuti i da je povijest rasizma i seksizma, odnosno povijest uspostavljanja rasističkih razlika i uspostave tzv. koherentnog biološkog spola bila uvelike isprepletana sa znanstvenim rasizmom i diskursima o bjelačkoj supremaciji iz 19. stoljeća. Na brojne poligenetske rasne taksonomije kategorizacija i mjerenje „spola“ kroz oblik, veličinu genitalija, pelvisa, grudi itd. naslanjale su se rasne klasifikacije anatomske mjerenja evolucijskih teoretičara, koji su kroz te razlike uspostavljali „razine evoluiranosti“

bijelih žena i bijelih muškaraca naspram Crnih žena i Crnih muškaraca u okvirima svojih eugeničkih projekata i teorija o degeneraciji.[8] Važno je, dakle, razmatrati borbe Crnih feministkinja u Americi, kao što nam je važno promišljati i politizirati nama vidljivija iskustva marginalizirane romske manjine i sve većeg broja migrantskih radnika i radnica, jer su njihova iskustva opresije i eksploatacije, iako drugačija i specifična, strukturno vezana uz naša iskustva opresije i eksploatacije te života u postojećim kapitalističkim hijerarhijama koje uvode podjele u društvo.

U društvu u kojem se dobrobit i uspjeh ljudskog bića proklamiraju kao isključiva odgovornost pojedinki_aca, koje_i ovise o prodaji radne snage za nadnicu, kako argumentira Andrea Vuljević, „isključivanje i diskriminacija osoba s tjelesnim ili mentalnim razlikama počivaju na socijaliziranoj proizvodnji otklona od onoga što se propisuje kao normativ“[9]. Taj normativ odgovara kapitalističkim produktivističkim idealima, a usto se često pozicionira na stranu privatizacije i urušavanja javnih servisa (socijalne

skrbi, obrazovanja, zdravstva itd.), uspostavljajući duboki jaz između normativnih i nenormativnih tijela.

Upravo iz tog jaza socijaliziraju se i reproduciraju opresivni ejblistički režimi[10] koji proizvode invaliditet, kao što se proizvode i spol, rod, seksualnost ili rasa – društvene kategorije koje srastaju s nama, urezuju se u naša tijela, u našu psihu, oprirrodnjuju i opredmećuju kao pitanje osobnog neuspjeha. Takve, sistemski uspostavljene diskriminacije, koje su u direktnom odnosu sa sferom rada, oblikuju i načine na koje se društvo odnosi prema osobama s invaliditetom, kako se odnosi prema drugima i drugačijima. Ako su u pitanju osobe s invaliditetom oni_e postaju paraziti na našim javnim institucijama,

migranti_kinje postaju kradljivci_ice naših radnih mjesta, trans žene i kvir osobe devijantni performer i performerice u jurišu na naše binarne toalete i kvaritelji_ce tradicionalnih obitelji te pristojnih binarnih seksualnosti, i tako dalje.

Kada ovo sistemsko nasilje postane socijalizirano kao prirodno, postajemo aktivni ili pasivni, glasni ili prešutni s u d i o n i c i _ e n a s i l j a n a d pripadnicima_ama marginaliziranih skupina. Nad osobama koje supostoje s nama i dijele umnogočemu vrlo sličnu sudbinu pokušaja da se na mjesečnoj bazi dovinu načinima kako zadržati krov nad glavom, kako psihofizički ostati zdrav, kako se obrazovati, kako izučiti zanat, kako se socijalno reproducirati i regenerirati, kako izvući živu glavu.

Prepoznavanje zajedničkih interesa i razmjena iskustva

U vrijeme kada je kapitalizam doveo do ruba naše zemljane resurse, vodne resurse, životinjski svijet, te proizveo niz nezapamćenih ekonomskih, zdravstvenih, ekoloških i drugih kriza, moramo postaviti pitanje o našim zajedničkim interesima, uvezanima u

mirijade različitosti i posebnosti, koje moramo resocijalizirati kao kolektivnu snagu i izvor za solidarno djelovanje prema izgradnji drugačijih odnosa i drugačijih svjetova.

Ustrajavanje na strukturnom

određenju svih ovih elemenata nije ustrajavanje na ekonomskom redukcionizmu, niti nam u nekom sudbinskom smislu ukazuje na apsolutnu nepromjenjivost naše klasne pozicije, identiteta i životne uvjetovanosti. Međutim, jasno je da socioekonomski parametri znatno sužavaju, otežavaju, pa i ograničavaju naše izbore i našu mogućnost djelovanja. Kao pojedinci i pojedinke teško možemo ozbiljnije uzurpirati te okvire i mijenjati društvene nepravde. Istovremeno, kao kolektivi, društvene grupe, pokreti, koji su prepoznali zajedničke interese, možemo promijeniti mnogo.

Kvir marksistkinja Holly Lewis piše kako se prava antirasistička i antiseksistička edukacija uvijek odvija na ulicama, a ne u sigurnim prostorima sveučilišne učionice. Na ulicama su veze solidarnosti puno urgentnije i povezanije uz zajedničke ciljeve, bilo da smjeraju prema neposrednoj intervenciji, reformi ili revoluciji. U učionicama, ako same nisu postale

mjesta borbe, edukacija je uglavnom svedena na uspostavljanje i omjeravanje teorijskih i metodoloških okvira.

Namjesto prihvaćanja opresivnih društvenih struktura, obrazaca i normi, u društvu treba socijalizirati društveni angažman i demokratski otpor. U našim učionicama treba gajiti drugačije, transformativne društvene odnose koji počivaju na solidarnosti, empatiji i razmjeni iskustava s drugima i drugačijima od nas, prepoznavanju zajedničkih interesa i smjeranju prema izgradnji drugačijih zajednica.

Usvajanje i primjena određenih smjernica, taktika i strategija koje počivaju na razumijevanju svijeta kakvo proizlazi iz teorije socijalne reprodukcije i interseksionalnih teorija, omogućit će nam nove načine čitanja, razumijevanja, razmišljanja, zbližavanja i sanjanja, onkraj ukotvljenih struktura eksploatacije i opresije, koje oblikuju kapitalistički svijet u kojem živimo.

Prevenција nasilja i pristanak

Sanja Cesar

Nasilje među djecom

Svjetska zdravstvena organizacija (2002.) nasilje definira kao namjerno korištenje fizičke snage i moći prijetnjom ili akcijom prema samome sebi, prema drugoj osobi, prema grupi ljudi ili čitavoj zajednici, što može rezultirati ili rezultira ozljedom, smrću, psihičkim posljedicama, smetnjama u razvoju ili deprivacijom.[1]

Djeca i mladi mogu se susresti s različitim oblicima nasilja u svojim domovima, u vrtiću, školi i među prijateljima. Nasilje je prisutno u svim sferama društva, a počinje već u predškolskoj dobi, te se nastavlja u osnovnoj i srednjoj školi. Izloženost bilo kojem obliku nasilja negativno utječe na zdravlje i kvalitetu života, ugrožava socijalni, emocionalni i kognitivni razvoj djece.[2] Nasilje narušava ostvarenje njihovih ljudskih prava i potkopava osjećaj sigurnosti i povjerenja u druge.

Definicija nasilja među djecom koja se najčešće danas koristi kaže da o nasilju među djecom govorimo kada jedno ili više djece uzastopno i namjerno uznemiruje, napada ili tjelesno ozljeđuje drugo dijete koje se ne može obraniti.[3] Možemo ga podijeliti na izravno i neizravno koje teže

uočavamo, a uključuje ogovaranje, ignoriranje i isključivanje djeteta iz igre. Vršnjačko nasilje može biti fizičko, verbalno, emocionalno, seksualno, ekonomsko (iznuđivanje novca) i kulturalno (vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi). Izloženost djece različitim medijima, internetu, društvenim mrežama, video igrama dovelo je do pojave elektroničkog nasilja (engl. cyberbullying) koje je u današnje vrijeme sve zastupljenije. Elektroničko nasilje manifestira se na mnogo načina, međutim, ono uvijek uključuje elemente karakteristične za svaku vrstu nasilja: namjeru povređivanja, ponavljanje napada, neravnotežu moći i osjećaj žrtve da je bespomoćna i nezaštićena.[4] Razlika je u konstantnoj dostupnosti, izloženosti na svim mjestima koja su kod nasilja „uživo“ sigurna za dijete, anonimnosti koja olakšava kršenje socijalnih normi te kod žrtve pojačava osjećaj nesigurnosti i straha, te bržem dijeljenju sadržaja koji dolazi do mnogobrojne publike. Kod elektroničkog nasilja djeca teže vide i razumiju štetu koju mogu nanijeti.[5] Zbog svega navedenog posljedice takvog oblika nasilja ponekad mogu biti i ozbiljnije od onih prouzročenih

vršnjačkim nasiljem u stvarnim situacijama.

Kada govorimo o učestalosti elektroničkog nasilja u Hrvatskoj, istraživanje Unicef-a je pokazalo da 4.9% djece doživi neki oblik vršnjačkog nasilja putem elektroničkih medija 2 do 3 puta mjesečno, a 29% njih 1 do 2 puta mjesečno.[6]

Žrtve cyberbullyinga mogu se osjećati bespomoćno i odustati od traženja pomoći, no važno je znati da se teškoće mogu prevladati i da ljudi mogu ponovno izgraditi svoje samopouzdanje i zdravlje.[7]

Djeca i mladi nasilje doživljavaju na različite načine, bilo kao žrtve, počinitelji ili promatrači, a često sudjeluju u sve ta tri uloge u različitim okruženjima. Promatrači su osobe koje

su svjesne ili sumnjaju da se nekoga zlostavlja ali nisu izravno uključeni u događaj. Ponekad djeca koja svjedoče nasilju nisu sigurna koja je njihova uloga i što mogu učiniti u toj situaciji. Međutim, promatrači imaju potencijal unijeti pozitivnu razliku u pojedinoj situaciji, te je stoga neophodan rad s njima na prepoznavanju nasilja te načinima i strategijama reagiranja.

Važno je znati da se djeca ne mogu potpuno sama suprotstaviti nasilju, potrebna im je pomoć odraslih osoba. Nužno je provođenje preventivnih programa i edukacije nastavnika, stručnih suradnika, roditelja i djece, korištenje kvalitetnih interaktivnih edukativnih sadržaja te znanje o postupanju u slučajevima elektroničkog nasilja.

Rodno uvjetovano nasilje

Pojam rodno uvjetovano nasilje može se koristiti da bi se opisao bilo koji oblik nasilja koje ima negativan učinak na fizičko ili mentalno zdravlje, razvoj i identitet osobe, koje je posljedica rodno uzrokovane nejednakosti.

Rodno uvjetovano nasilje puno češće pogađa djevojke i žene, a počinitelji nasilja su u najvećem broju slučajeva muškarci. Stoga koristimo pojam nasilje nad ženama koji označava sva djela rodno uvjetovanog nasilja koja

imaju za posljedicu ili će vjerojatno imati za posljedicu tjelesnu, seksualnu, psihičku ili ekonomsku štetu ili patnju žena, uključujući prijetnje takvim djelima, prisilu ili namjerno oduzimanje slobode, bilo da se pojavljuju u javnom ili privatnom životu.[8] Smatra se kršenjem ljudskih prava i oblikom diskriminacije te predstavlja ozbiljnu prepreku postizanju rodne ravnopravnosti.

Suzbijanje ovog oblika nasilja nije moguće bez prepoznavanje da je ova vrsta nasilja duboko ukorijenjena u društvenim i kulturnim strukturama, normama i vrijednostima društva te da je ono manifestacija povijesno nejednakih odnosa moći između žena i muškaraca, temelji se na rodnim normama, stereotipima i diskriminaciji, a nastavlja se zahvaljujući kulturi poricanja i šutnje. Obavijeno je brojnim predrasudama i stereotipima koje prebacuju prebacivanje odgovornosti s počinitelja na osobu koja je preživjela nasilje i služe za umanjivanje posljedica koje nasilje ostavlja na osobu.

Rodno uvjetovano nasilje je raširena pojava, uzrokuje ljudsku patnju i ima

negativan utjecaj na fizičko i mentalno zdravlje, a negativne posljedice vidljive su na individualnoj razini, u obitelji, zajednici i gospodarstvu. Jedna od tri žene će doživjeti fizičko ili seksualno nasilje u toku svog života[9]. U 2020. godini, jedna od dvije mlade žene doživjela je elektroničko rodno uvjetovano nasilje.

Nasilje nad ženama nameće značajno ekonomsko opterećenje društvu u cjelini i Europski institut za ravnopravnost spolova procjenjuje da nasilje nad ženama košta Europsku uniju 289 milijardi eura godišnje. [10] Osim toga, pokazalo se da offline i online nasilje ima odvrćajući učinak na sudjelovanje žena i djevojaka u politici i drugim područjima javnog života.

Rodno uvjetovano nasilje uključuje nasilje u obitelji, seksualno nasilje, uhođenje, psihičko nasilje, nasilje u ratnim i postratnim situacijama, prisilnu sterilizaciju i prisilni pobačaji, trgovanja ženama radi prisilne prostitucije i/ili pornografije, ubojstva u ime časti te druge oblike nasilja u kojima se kultura i tradicija koriste kao opravdanje za činjenje nasilja kao što je

sakaćenja ženskih spolnih organa, prisilni brakovi.

Obiteljsko nasilje, uz seksualno, ulazi u dominantne oblike rodno uvjetovanog nasilja, to jest one vrste nasilja u kojima je u većini slučajeva počinitelj muškarac, a većina žrtava su žene. Obiteljsko nasilje kao nasilje intimnih partnera je obrazac napadačkih i kontrolirajućih ponašanja koje jedna osoba koristi protiv druge, kako bi stekla, ili zadržala moć u odnosu. Zlostavljanje može biti fizičko, seksualno, emocionalno i psihološko ili ekonomsko nasilje između sadašnjih ili bivših bračnih/izvanbračnih partnera. Osoba koja zlostavlja se namjerno ponaša tako da uzrokuje strah, degradaciju i ponižavanje druge osobe. Femicid, najekstremniji oblik rodno uvjetovanog nasilja, je zločin iz mržnje i široko je definiran kao namjerno ubijanje žena i djevojaka zato što su žene. Procjenjuje se da su u 13,5 % ubojstava globalno bili uključeni intimni partneri i da su ta ubojstva rodno uvjetovana: partneri su odgovorni za gotovo 40 posto ubojstava kojima su žrtve žene.[11] Prema podacima UNWOMEN, u 2021. godini 45.000 žena ubijeno je od

strane njihovih partnera i članova obitelji[12].

Istraživanja su otkrila povezanost između obiteljskog nasilja nad ženama i fizičkog zlostavljanja djece, kao i traumu koju svjedočenje nasilju kod kuće uzrokuje djeci. Dijete može biti izravno uključeno, prisutno ili ga se koristi kao dio nasilnog događaja, može čuti nasilni događaj ili biti izloženo posljedicama nasilnog događaja. Bez obzira jesu li djeca i sama fizički zlostavljana, emocionalne posljedice izlaganja nasilju su vrlo slične psihološkoj traumi koja se javlja kod djece koja su žrtve zlostavljanja, izaziva strah, traume i negativno utječe na njihov razvoj.[13]

Izloženost nasilju u mlađoj dobi može zamagliti granicu između ispravnog i neispravnog i izložiti mladu osobu riziku da postane zlostavljač/ica ili ne prepoznaje nasilje u kasnijim odnosima. Međutim, mlada osoba koja je svjedočila ili doživjela nasilje ima dobre šanse oporaviti se ako joj se pruži potrebna pomoć i podrška.

Nasilje u mladenačkim vezama prepoznato je kao faza u

međugeneracijskom ciklusu nasilja, povezujući svjedočenje nasilju i iskustvo nasilja u djetinjstvu i doživljavanje ili počinjenje nasilja u životu odrasle osobe. Najčešće uključuje različite oblike kontrole i emocionalnog i seksualnog zlostavljanja koje se događa, uživo, ali i na Internetu i na društvenim mrežama. Istraživanja jasno pokazuju da internet omogućuje nasilno ponašanje i da dodatno osnažuje negativne i štetne rodne stereotipe.[14] Istraživanje je pokazalo da je kod nekih adolescenata zabrinjavajuće visoka razina prihvaćanja zlostavljanja u vezama i da zlostavljanje često opravdavaju postupcima žrtve[15], što se događa i u intimnom partnerskom nasilju među odraslima.

Priroda i uzroci elektroničkog nasilja ne razlikuju se od izvanmrežnog rodno uvjetovanog nasilja i podjednako je štetno i s teškim posljedicama na život žrtve, ali alati i metode mogu biti različite i vidljivost nasilja može biti drugačija.

Relevantna istraživanja slažu se da su mlade žene i djevojke najizloženije elektroničkom nasilju, te da je

zastupljeno u partnerskim vezama. Postoje razni oblici elektroničkog nasilja nad ženama i djevojčicama, uključujući, među ostalim, uhođenje na internetu, seksistički govor mržnje, pornografiju bez pristanka, nasilnički sexting, „osvetničku pornografiju“, rodno uvjetovane uvrede, ponižavanje zbog navodne promiskuitetnosti (engl. „slut shaming“), neželjeni pornografski sadržaj, seksualnu ucjenu, prijetnje silovanjem i smrću, te elektronički potpomognuto trgovanje ljudima. Elektroničko nasilje kao fenomen nije odvojen od nasilja u stvarnom životu jer često prati isti obrazac.[16]

Istraživanje na razini Europske unije pokazalo je da je 20 % mladih nakon svoje 15. godine iskusilo seksualno uznemiravanje na internetu, te da je najmanje 1 od 10, (9 miliona djevojčica), bila žrtva nekog oblika rodno uvjetovanog nasilja do navršene 15-te godine života.[17] Istraživanje provedeno u Hrvatskoj[18] pokazuje da je 41% srednjoškolaca bilo barem jednom seksualno uznemiravano na Internetu i češće su to bile djevojke (49%) nego mladići (34%). Gotovo polovica srednjoškolaca navodi kako je svjedočila da njihovi vršnjaci dijele

seksualne sadržaje na grupnom chatu, profilu ili forumu.

Seksualno nasilje uočljivo je u širokom kontinuumu, od seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja, preko silovanja, do trgovanja ženama u svrhe prisilne prostitucije i/ili pornografije. Seksualno nasilje (SZO, 2002.) je bilo koji seksualni čin, pokušaj ostvarivanja seksualnog čina, neželjeni seksualni komentar ili prijedlog koji je usmjeren protiv osobe i njezine seksualnosti, a koji može počinuti druga osoba bez obzira na odnos sa žrtvom ili situaciju u kojoj se nalaze. Karakterizira ga upotreba sile, prijetnje ili ucjene za ugrožavanje dobrobiti i/ili života same žrtve ili njoj bliskih osoba.[19]

Seksualno uznemiravanje obuhvaća neželjena seksualna ponašanja koja nužno ne uključuju fizički dodir, a osobu dovode u neugodan i ponižavajući položaj i izazivaju osjećaj srama. Silovanje je najteži oblik seksualnog nasilja koji uključuje prisilnu vaginalnu, analnu i/ili oralnu penetraciju penisom i/ili objektima.[20] Silovanje je čin iskazivanja moći i kontrole, agresije i poniženja druge osobe i nema ništa zajedničko sa

seksualnim odnosom.[21] Događa se od strane poznatih osoba, pa tako silovanje može biti sastavni dio obiteljskog nasilja događa se u partnerskim odnosima i »na spoju«, a isto tako počinitelji mogu biti žrtvi nepoznate osobe.

Seksualno nasilje obuhvaća sve neželjene seksualne aktivnosti na koje osoba nije dala pristanak, ne mora postojati prisila i prijetnja. Seksualni pristanak je dobrovoljan, entuzijastičan i jasni dogovor između barem dvoje partnera da se uključe u određene seksualne aktivnosti zajedno. Pristanak je ključni element seksualne aktivnosti, jer ako se seksualna aktivnost ne temelji na pristanku, radi se o seksualnom nasilju. Važno je znati da neravnopravni odnosi moći između muškaraca i žena, rodno- stereotipna očekivanja i uloge u intimnim partnerskim vezama utječu na davanje/uskraćivanje pristanka.

Pristanak se ne podrazumijeva, treba tražiti prije bilo koje seksualne aktivnosti. Otvorena i jasna komunikacija i postavljanje granica važno je u svakoj vezi i osnova je kvalitetnog i zdravog odnosa.

Kvalitetan odnos uključuje poštivanje sebe i druge osobe i obje strane bi se trebale osjećati ugodno komunicirajući svoje potrebe i očekivanja.

Pristanak treba biti dan slobodno i dobrovoljno. Manipulacije, prijetnje, neprekidno traženje i nagovaranje osobe sve dok ne pristane, nije pristanak nego prisila. Seksualna aktivnost koja se događa zbog straha, krivnje ili pritiska predstavlja seksualni napad. Treba biti jasan i jednoznačan. Šutnja ne znači pristanak.

Mora biti svjestan, jer ako je osoba pod utjecajem alkohola ili droga može biti nesvjesna i nesposobna dati pristanak. Pristanak se odnosi se samo specifičnu situaciju i reverzibilan je, što znači da se osoba u bilo kojem trenutku može predomisliti, te da će partner to razumjeti i poštovati. Naravno, mora biti informiran na način da postoji dogovor i da je potrebno imati sve informacije da bismo pristali na nešto što želimo.

Važno je istaknuti da je pristanak reguliran zakonom te da osoba treba biti dovoljno zrela, kognitivno i emocionalno, kako bi shvatila što se od

nje očekuje i na što pristaje. Stoga je definirana dobna granica prema kojoj osoba mlađa od 15 godina ne može dati pristanak na seksualne aktivnosti. U zakonu se ističe da postoji iznimka i da se ne radi o kaznenom ako razlika u dobi između djece koje imaju spolni odnos ili spolnu radnju nije veća od 3 godine i kada su seksualne aktivnosti bile dobrovoljne.

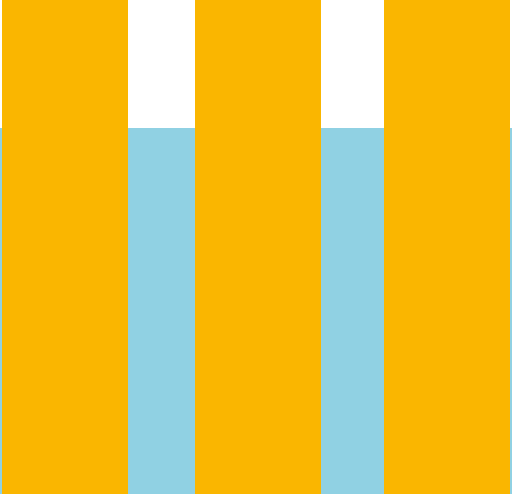
Seksualno nasilje nad djecom je navođenje ili prisila djece na bavljenje bilo kojom seksualnom aktivnošću. Najmanje jedno od petero djece žrtva je seksualnog nasilja tijekom djetinjstva[22]. U najvećem broju slučajeva seksualni zlostavljači su djeci poznate osobe kojima ona vjeruju, uključujući roditelje, staratelje, rođake, obiteljske prijatelje ili osobe koji brinu o djeci.

Zlostavljači ulažu izniman trud i vrijeme kako bi se približili djeci. Glavna taktika seksualnih zlostavljača je obrađivanje djece, kako bi zadobili povjerenje, svidjeli se i bili prihvaćeni. Mogu glumiti da ih jako vole, igraju s njima različite igre koje postupno prerastu u seksualni dodir pri čemu je djeci teško razabrati gdje je granica.

Kod starije djece mogu koristiti njihove snove i maštanja o slavi i obećavati im dobre angažmane, tražiti da ih fotografiraju što može prerasti u pornografiju. Kako bi osigurali dječju šutnju, traže ih da čuvaju tajnu, daju im poklone, povlastice, a koriste i ucjene, prijetnje i nasilje.

Zbog osjećaja krivnje, bespomoćnosti, srama, straha od reakcije bližnjih, straha zbog prijetnji zlostavljača, djeca – ali i odrasli, koji su svjesni o čemu se radi – ne prijavljuju nedjelo i ne traže pomoć.[23]

Pandemija je djecu izložila znatno većem broju neželjenih kontakata na internetu, uključujući mamljenje na seksualno zlostavljanje djece. Prema nalazima globalne studije više od polovine ispitanika doživjelo je neki oblik seksualnog zlostavljanja djece na internetu[24]. U godini dana koja je prethodila istraživanju, više od 50% djece u Hrvatskoj primilo je povrjeđujuću ili neprimjerenu poruku, a 2/3 djece je na internetu vidjelo seksualne fotografije ili film gole osobe, a da im nije bila namjera vidjeti ih.[25]

Obrazovanje za nenasilje i rodnu ravnopravnost

Monika Pažur

Obrazovanje za nenasilje

Razgovor o nenasilju ključno je vezan uz pitanja zaštite temeljnih ljudskih prava svih, a posebice zaštite ljudskih prava djece. UN-ova Konvencija o pravima djeteta iz 1989. godine, predstavlja temelj međunarodne zaštite prava djece, ističući kako: „U svim akcijama koje se odnose na djecu, bilo da ih poduzimaju javne ili privatne ustanove socijalne skrbi, sudovi, državna uprava ili zakonodavna tijela, najbolji interes djeteta mora imati prednost“ (Članak 3., UN-ove Konvencije o pravima djeteta). Članak 19., navodi jedno od temeljnih zaštitnih prava te glasi:

“Države stranke poduzet će sve potrebne zakonodavne, upravne, socijalne i prosvjetne mjere da zaštite dijete od svakog oblika tjelesnog ili duševnog nasilja, povreda ili zloraba, zanemarivanja ili zapuštenosti, zlostavljanja ili iskorištavanja, uključujući spolno zlostavljanje, dok o njemu brine roditelj(i), zakonski skrbnik(ci) ili neka druga odgovorna osoba kojoj je skrb djeteta povjerena.” (Članak 19, UN-ova Konvencija o pravima djeteta)

Nasilje je definirano kao negativan utjecaj na osnovne ljudske potrebe (ili život) koji se može izbjeći i koji ograničava potencijalnu mogućnost zadovoljavanja tih potreba, kao što su opstanak, zdravlje, identitet i sloboda. Nasiljem se smatra i prijetnja nasiljem. Djetetu najbliže zajednice, u kojima se najčešće susreće s nasiljem su odgojno-obrazovna institucija te obitelj.

Nasilje u obitelji definirano je Zakonom o zaštiti od nasilja u obitelji. Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji (čl. 10.) definira da je nasilje u obitelji:

- primjena fizičke sile uslijed koje nije nastupila tjelesna ozljeda;
- tjelesno kažnjavanje ili drugi načini ponižavajućeg postupanja prema djeci;
- psihičko nasilje koje je kod žrtve prouzročilo povredu dostojanstva ili uznemirenost;
- spolno uznemiravanje;
- ekonomsko nasilje kao zabrana ili onemogućavanje korištenja zajedničke ili osobne imovine, raspolaganja osobnim prihodima ili imovine stečene osobnim radom ili nasljeđivanjem, onemogućavanje

zapošljavanja, uskraćivanje sredstava za održavanje zajedničkog kućanstva i za skrb o djeci;

- zanemarivanje potreba osobe s invaliditetom ili osobe starije životne dobi koje dovodi do njezine uznemirenosti ili vrijeđa njezino dostojanstvo i time joj nanosi tjelesne ili duševne patnje.

Postojanje nasilja u obitelji, neovisno radi li se o tome da se nasilje događa u prisutnosti djeteta ili nad djetetom, ostavlja posljedice na djetetov razvoj. Dijete neće stvoriti sigurnost, povjerenje, samopouzdanje, ali će naučiti što znači krivnja, sram, biti samo i bespomoćno. Izlaz iz takvog stanja često je oponašanje i identificiranje s ponašanjem odraslih, pa makar i identificiranje s roditeljem zlostavljačem, što dovodi do generiranja agresije i drugih oblika društveno neprihvatljivog ponašanja. Nasilje u obitelji koje je često povezano i s nepovoljnim društvenim čimbenicima, a odgovorno je za pravilan razvoj i zdravlje djece koja u takvoj obitelji odrastaju zahtijeva kontinuiranu pomoć društva i stručnjaka u obliku primarnih,

sekundarnih i tercijarnih programa pomoći[1].

S nasiljem se djeca susreću i u odgojno-obrazovnim institucijama, posebice u školi. Najčešći oblik nasilja u školi je vršnjačko nasilje. Nekoliko je različitih vrsta vršnjačkog nasilja pri čemu većina autora razlikuje neposredno – tjelesno (udaranje, guranje, čupanje, i sl.) i verbalno (ruganje, nazivanje pogrdnim imenima, vrijeđanje, dobacivanje i sl.) te posredno ili relacijsko nasilje. Relacijsko nasilje ima svrhu nauditi drugima narušavajući im ugled ili odnose s drugima (vršnjacima), a to se postiže izoliranjem, manipuliranjem prijateljstvima, ogovaranjem, širenjem glasina i sl. Poseban oblik nasilja, prisutniji u novije vrijeme jest elektroničko nasilje ili tzv. cyberbullying koje se razvija zahvaljujući razvoju novih tehnologija i većoj dostupnosti tih tehnologija djeci i mladima.

U zaštiti djece od nasilja važan je preventivni rad koji uključuje kontinuirane edukacije i pomoć obiteljima te odgojno-obrazovnom osoblju, kao i kontinuirane edukacije, primjerene dobi, djece i mladih.

Poseban je naglasak pomoć djeci, mladima i obiteljima koje su u riziku od zlostavljanja pružanjem pomoći društvenih institucija. Programi usmjereni prema rizičnim obiteljima trebaju biti povezani i s edukativnim ustanovama u kojima se školuju stručnjaci za takav rad, a ako se nasilje već dogodilo, potrebna je dobra organizacija zdravstvene službe u prepoznavanju i tretmanu nastalih problema, kao i uska suradnja sa svim institucijama (školstva, pravosuđa i socijalne zaštite) u optimalnom pružanju multidisciplinarnе pomoći mladima i njihovim obiteljima.

Zaštita od nenasilja je svojevrsan zahtjev za postavljanjem prioriteta i potreba za uklanjanjem neposrednih prijetnji sigurnosti djeteta, što je u skladu s načelom najboljeg interesa djeteta. Pritom, važno je istaknuti dvije značajne dimenzije Konvencije koje su povezane u kontekstu obrazovanja za nenasilje. Konvencija s jedne strane se temelji na dimenziji ovisnosti djece o odraslima, koja, kroz odgovornosti i dužnosti odraslih, pretpostavlja nužan preduvjet da bi se prava djeteta mogla zadovoljiti. S druge strane, još jedna značajna dimenzija Konvencije jest

stvaranje uvjeta za neovisnost djeteta.[2] Od roditelja, i ostalih odraslih, zahtjeva se pružanje odgovarajućih smjernica i vodstva djetetu, ali i uključivanje i osnaživanje njega samog da s vremenom sudjeluje u procesima uživanja vlastitih prava u sve većem obujmu.

Imajući na umu dvije spomenute dimenzije, jasno se nameće zaključak, kako je kao jedan od standarda zaštite djece od nasilje potrebno integrirati sadržaje iz područja nenasilja i mira u školski kurikulum i čitav odgojno-obrazovni sustav:

**„Mir se ne može održati silom, može se postići samo razumijevanjem“
(Albert Einstein)**

Mir je definiran kao razdoblje u razvoju društva, koje ne podrazumijeva samo odsustvo rata, već društvenu vrijednost koju želi, u pravilu, većina građana. Mir kao ideal podrazumijeva društvo bez ugnjetavanja, diseminacije, zlouporabe i nasilja[3].

Obrazovanje za nenasilje odnosi se na uključivanje u sustav odgoja i obrazovanja one sadržaje i metode poučavanja i učenja koje pridonose

sigurnosti i stabilnosti pojedine zajednice. Temeljno polazište jest da svako nasilje (fizičko, političko i kulturno) predstavlja povredu dostojanstva ljudske osobe i da, stoga, u obrazovanju treba posvetiti pozornost pripremi pojedinca za puno razumijevanje naravi, uzroka i posljedica sukoba, nasilja i rata, kao i za aktivno sudjelovanje u obrani, izgradnji i očuvanju mira na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini[4].

Ključna dva koncepta obrazovanja za nenasilje su nenasilno rješavanje sukoba te kultura mira.

Nenasilno rješavanje sukoba sukobe shvaća kao izvor učenja i razvoja. Pozornost se posvećuje učenju metoda i tehnika nenasilnog rješavanja sukoba što obuhvaća razvoj vještina komunikacije, dijaloga i argumentiranog debatiranja, posredovanja i pregovaranja, aktivnog slušanja, snošljivosti, suradničkog učenja te osvještavanja stereotipa i predrasuda.

Kultura mira usmjerava se na razvoj svijesti pojedinca o potrebi poštivanja dostojanstva osobe i na preuzimanje

osobne odgovornosti za mir na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini. Učenike se poučava asertivnom ponašanju, tj. iskazivanju i argumentiranoj obrani vlastitih stavova. (Spajić-Vrkaš i sur., 2004)

Nenasilje nije pasivnost, već aktivno djelovanje ka izgradnji mira u društvu koje podrazumijeva konstruktivno i kreativno nošenje s rješavanjem konflikata. Sadržaji koji osposobljavaju za nošenje s konfliktnim situacijama i razumijevanje konflikata na društvenoj razini, nužno trebaju biti povezani s razumijevanjem sukoba na osobnoj razini. Obrazovanje za nenasilje uključuje prepoznavanje različitih oblika nasilja u društvu i međuljudskim odnosima te otvaranje mogućnosti za kreativno i konstruktivno suprotstavljanje postojećoj nepravdi.

U okviru hrvatskog pravnog okvira koji oblikuje područje odgoja i obrazovanja postoje jesni zahtjevi za razvojem kulture nenasilja i mira te promocije obrazovanja za nenasilje u odgojno-obrazovnim institucijama. U sustavu ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje

(NN 05/15) navodi kako je svaki vrtić dužan razvijati kulturu vrtića koja omogućuje djetetovu socijalnu i osobnu dobrobit. Ističe se važnost razvijanja poticajnog socijalnog okruženja vrtića, koje se temelji na demokratskim osnovama, što omogućava preuzimanje osobne i zajedničke odgovornosti, te kao krajnji ishod institucijskog odgoja i obrazovanja vidi sretno, kompetentno i samopouzdanu dijete, osposobljeno za preuzimanje inicijative, zauzimanje za sebe i odgovorno ponašanje prema sebi i drugima. U okviru takvog socijalnog okruženja potrebno je provoditi aktivnosti koje potiču djecu na međusobno raspravljavanje,

pregovaranje i dogovaranje, što je podloga za suradničko učenje. Posljedično, ovakvo okruženje cilja razvoju niza kompetencija kod djece, od kojih je jedna od 8 ključnih socijalna i građanska kompetencija koja se iskazuje kroz odgovorno ponašanje, pozitivan i tolerantan odnos prema drugima, međuljudsku i međukulturnu suradnju, uzajamno pomaganje i prihvaćanje različitosti; samopoštovanje i poštovanje drugih te osposobljavanje za učinkovito sudjelovanje u razvoju demokratskih odnosa u vrtiću, zajednici i društvu na načelima pravednosti i mirotvorstva.

Prijedlozi ishoda za djecu rane i predškolske dobi koji se mogu postaviti kao oni kojima se teži u odgojno-obrazovnom radu u okviru obrazovanja za nenasilje

- Regulira vlastite emocije i ponašanje u skladu s okruženjem.
- S povjerenjem pristupa i sposobno je graditi prijateljstva i pozitivne odnose s drugima (djecom i odraslima).
- Preuzima odgovornost za svoje ponašanje i razumije posljedice.
- Sposobno je odbiti neprikladno ponašanje i neprimjerenu komunikaciju.
- Inicira i stupa u svrhovite interakcije sa svojom okolinom, iznosi i argumentira (može obrazložiti) svoja stajališta.
- Spremno je saslušati stajališta

drugih i primjereno sudjelovati u raspravama.

- Sudjeluje u kreiranju i primjeni zajedničkih pravila te se ponaša na način koji održava odgovornost, pravdu, samozaštitu i zaštitu drugih, ravnopravnost, solidarnost i sl.
- Razumije da njegova osobna aktivnost i inicijativa utječe na oblikovanje zajedničkog življenja u zajednici.

U sustavu osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja, sam Zakon o odgoju i obrazovanju u srednjim školama kao jedan od ključnih ciljeva osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja kako učenike treba odgajati o obrazovati u skladu s općim kulturnim i civilizacijskim vrijednostima, ljudskim pravima i pravima djece, te ih osposobiti za življenje u multikulturalnom svijetu, za poštivanje različitosti i toleranciju te za aktivno i odgovorno sudjelovanje u

demokratskom razvoju društva (Čl. 4). Nadalje, Pravilnikom o načinu postupanja odgojno-obrazovnih radnika školskih ustanova u poduzimanju mjera zaštite prava učenika te prijave svakog kršenja tih prava nadležnim tijelima, definirana su zaštitna prava učenika kojima je školska ustanova obvezna sprječavati nasilje između učenika i svih drugih školskih subjekata te skrbiti o ostvarivanju prava učenika u slučajevima svih oblika nasilja (Čl. 3). U samom školskom kurikulumu, teme vezane uz obrazovanje za nenasilje nalaze se, većinski, u okviru međupredmetne teme zdravstvenog odgoja, koji se u određenoj mjeri obavezno provodi u svim razredima osnovne i srednje škole. U okviru teme mentalnog i socijalnog zdravlja provode se sadržaji kojima se nastoji osnažiti odgovornost pojedinca, za sebe, ali i za zajednicu u kojoj djeluje.

Prijedlozi ishoda za nižih razreda osnovne škole koji se mogu postaviti kao oni kojima se teži u odgojno-obrazovnom radu u okviru obrazovanja za nenasilje:

- Prepoznaje nasilje u stvarnom i virtualnom svijetu.

- Izbjegava nasilje, rješava sukobe na primjeren način i traži pomoć.
- Prihvća stav da za nasilje nema opravdanja.
- Razvija stav da je svaka osoba vrijedna.
- Zna odrediti najčešće oblike nesporazuma, sukoba ili sporova u razredu, školi i lokalnoj zajednici, povezati ih s pravima te objasniti uzroke i posljedice.
- Navodi posljedice koje verbalno i fizičko nasilje ostavlja na žrtvi i nasilniku.
- Navodi najvažnije postupke individualnog osnaživanja i nenasilnog rješavanja sukoba.
- Razumije ulogu pojedinca i grupe u poticanju i sprječavanju nasilja te razumije važnost zajedničkih pravila u sprječavanju nasilnog ponašanja među učenicima i građanima lokalne zajednice.
- Razumije da je nenasilna komunikacija u razredu, školi i lokalnoj zajednici ključ sigurnosti i uspjeha pojedinca.

Kako bi odgojitelji i učitelji bili pripremljeni za implementaciju obrazovanja za nenasilje u svojem radu, te doprinosili razvoju gore

navedenih ishoda kod djece i učenika, potrebno je da i sami imaju razvijene određene kompetencije, odnosno da su stekli određena znanja, vještine te razvili stavove. Prema Vijeću Europe (2016)[5] potrebno je razviti znanje i kritičko razumijevanje sebe, komunikacije te svijeta (ljudskih prava, kulture...). Nadalje važno je razviti vještine kritičkog razmišljanja, slušanja i opažanja, empatije, fleksibilnosti i prilagodljivosti, komunikacijske vještine te vještine za suradnju i nenasilno rješavanje sukoba. Naposljetku, učitelji i odgojitelji trebaju imati razvijenu odgovornost, građanski duh i samoeфикаsnost, kao i vrijednosti koje se temelje na poštivanju ljudskog dostojanstva, ljudskih prava, kulturne raznolikosti te demokracije, pravde i vladavine prava. Specifično vezano uz obrazovanje za nenasilje, odgojitelji i učitelji trebaju biti pripremljeni za proces pomirenja, tako da su spremni upoznati stavove drugih, pružiti priliku da dođe do dijaloga te težiti traženju zajedničkih interesa i međusobnom definiranju ciljeva. Neupitan je kontinuiran rad na sebi, u smislu preispitivanja vlastitih stavova te razvijanja sposobnosti da promatraju probleme iz različitih uglova.

Odgojitelji i učitelji, koji se žele baviti obrazovanjem za nenasilnu komunikaciju, trebaju biti spremni radi na izgradnji i osnaživanju vlastitog identiteta, vježbanjem kritike i samokritike, ali i propitivanjem aktualnih društvenih normi i svojih stavova o njima. Da bi razvili navedene

kompetencije, odgojitelji i učitelji trebaju se dodatno stručno usavršavati, ali i razmjenjivati iskustva nošenja sa sukobima i uspješnim strategijama promocije nenasilnog rješavanja sukoba između djece i učenika.

Obrazovanje za rodnu ravnopravnost

Žene se, u svim povijesnim razdobljima, bore da budu priznate kao potpuna ljudska bića i da im se zajamče temeljna ljudska prava. Premda su od samih početaka jednako pridonosile razvoju političkih, gospodarskih i društvenih sustava, ženskim pitanjima posvećena je minimalna pozornost. Tradicionalni stereotipi o rodnim ulogama muškaraca i žena još su uvijek prisutni diljem svijeta, pa tako i u Hrvatskoj u mnogim područjima života.

„Osnaživanje žena i ostvarivanje jednakosti žena i muškaraca sastavni su dio ljudskih prava i uvjet socijalne pravednosti te ih se ne bi smjelo izdvajati kao žensko pitanje.“
(UN-ova Pekinška deklaracija, 1995)

Ideja rodne ravnopravnosti temelji se na ideji načela jednakosti, koje pretpostavlja nepristrano, odnosno pravedno postupanje koje traži da se u sličnim situacijama postupa na sličan način. Međutim, upravo takvo, formalnopravno poimanje jednakosti često dovodi do skrivene diskriminacije žena. Pojam jednakosti, trebao bi uvažavati i stvarnu, postojeću nejednakost u društvu, koja uzima u obzir postojeće razlike, nepovoljan položaj i diskriminaciju žena, uvjetovanu dugogodišnjim uskraćivanjem prava ovoj skupini[1]. Za puno razumijevanje značenja rodne ravnopravnosti, važno je razumjeti nekoliko ključnih pojmova: spol, rod, rodna jednakost i diskriminacija[2].

Spolom se smatraju biološke značajke koje obilježavaju ljudska bića kao žene i muškarce. Neposredna (izravna) spolna diskriminacija je nepovoljno odnošenje prema osobi zbog njezina/njegova spola. Posredna (neizravna) spolna diskriminacija odnosi se na nepovoljan utjecaj prividno neutralnog zakona, mjere, javne politike ili prakse na pripadnike/ce jednog spola, osim ako ta razlika nije objektivno opravdana. Koncept roda se odnosi na društvene razlike između žena i muškaraca, razlike koje su naučene, koje se mijenjaju s vremenom i koje imaju širok raspon varijacija unutar jedne kulture i između kultura.

Rodna jednakost, odnosno jednakost između žena i muškaraca pretpostavlja jednakost ljudskih bića neovisno o njihovoj spolu ili rodu, a na temelju pripadnosti ljudskoj zajednici.

Rod se definira i kao društveno-kulturalni koncept kojim se pridaje značenje razlici spolova, kao tvorbeni element društvenih odnosa koji se temelje na uočenim razlikama između spolova te kao primarni način označavanja odnosa moći[1]. Kulturno

uvjetovana rodna podjela na muško i žensko, naime, nije binarno simetrična ni vrijednosno neutralna, već je uspostavljena na hijerarhijskom načelu i kao takva povratno djeluje na društvene odnose spolova u određenoj zajednici. Koncept rodne jednakosti polazi od toga da su sva ljudska bića slobodna razvijati osobne sposobnosti i činiti izbore bez ograničenja postavljenih zadanim rodnim ulogama; isto tako, da se različita ponašanja, težnje i potrebe žena i muškaraca uzmu u obzir, vrednuju i promiču jednako.

Vijeće Europske unije prepoznalo je da su rodni stereotipi jedan od najtvrdokornijih uzroka neravnopravnosti između žena i muškaraca u svim sferama i fazama života koji utječu na njihov izbor obrazovanja, osposobljavanja i zaposlenja, podjelu kućanskih poslova i obiteljskih obveza, sudjelovanje u javnom životu te zastupljenost na pozicijama donošenja odluka u sferi politike i gospodarstva[2]. U okviru sustava odgoja i obrazovanja, rodni stereotipi i rodne uloge igraju važnu ulogu i za djevojčice i dječake, te muškarce i žene, u procesu odabira

obrazovanja i budućeg zanimanja. Primjerice, 2018. godine u industrijskim i obrtničkim školama bilo je samo 34,4 % žena, dok ih je u umjetničkim školama bilo 72,8 %[3]. Djevojčice imaju manja očekivanja od sebe u pogledu svog akademskog uspjeha iz matematike i fizike, dok dječaci imaju niža očekivanja od sebe u području hrvatskog jezika[4]. Kao i u drugim zemljama EU, u Hrvatskoj nedostaje žena zaposlenih u STEM-u, posebno u inženjerstvu, ali i u području znanosti i istraživanja. Primjerice, u akademskoj godini 2017/2018. na poziciji sveučilišnog profesora bilo je zaposleno samo 37,5 % žena[5]. Osim tržišta rada i sustava obrazovanja, rodna neravnopravnost prisutna je u različitim domenama života, kao što su nasilje, zdravstvena zaštita, mediji, pristup žena zakonodavstvu i sudjelovanje u javnom životu. Jedan od mogućih razloga za takvu strukturnu diskriminaciju žena je nedostatak sustavnog i kvalitativnog odgoja i obrazovanja za rodnu ravnopravnost. Osim strukturalne rodne neravnopravnosti koja je prisutna na sustavnoj razini, potrebno je osvrnuti se na rodne stereotipe i predrasude koji su integralni dio roditeljskog i

obiteljskog života. Prema rezultatima UNICEF-ovog istraživanja provedenog 2020. godine[6], djevojčice svih dobnih skupina više su uključene u kućanske poslove od dječaka. Primjerice, s obzirom na učestalost sudjelovanja u kućanskim poslovima (na skali od 1 do 5), prosječna aritmetička vrijednost za djevojčice od 8 godina iznosi 3,47, a za dječake 2,97. Istovremeno, dječaci češće igraju video igrice i gledaju televiziju. Slične su razlike prisutne u aktivnostima izvan kuće. Dječaci su češće uključeni u sport, a djevojčice u vjerske aktivnosti. Isto istraživanje pokazuje da su djevojčice više zabrinute za budućnost obitelji i odnosa među članovima obitelji nego dječaci, što sugerira da postupno preuzimaju svoju žensku rodnu ulogu. Rezultati istraživanja također pokazuju da djevojčice s godinama postaju nezadovoljnije odnosima s kolegama iz razreda i osjećaju se manje sigurno na putu od škole do kuće, što ukazuje da su češće izložene različitim nasilnim ponašanjima u školi i na putu od škole do kuće. Imajući sve to na umu, ne čudi činjenica da dječaci više nego djevojčice vjeruju da u Hrvatskoj odrasli brinu o djeci (aritmetička vrijednost za djecu od 11 godina –

dječaci 2,97, djevojčice, 2,83) te da odrasli poštuju dječja prava (aritmetička vrijednost za djecu od 11 godina – dječaci 2,90, djevojčice 2,63). Prava promjena bit će moguća tek kada u široj javnosti bude snažno prisutna svijest o načinima i slučajevima u kojima su žene trajno diskriminirane. Do tada, rodna neravnopravnost ostaje golema prepreka razvoju demokratskog društva u Hrvatskoj.

Država je postavila temelje za rodnu ravnopravnost u obliku ključnih zakona i institucionalnih mehanizama, ali brojni izazovi i dalje su prisutni u području zapošljavanja, nasilja nad ženama, zdravstvene i socijalne zaštite [7]. Hrvatski okvir javne politike u području rodne ravnopravnosti uvažava standarde koji su zajamčeni međunarodnim dokumentima koje je Hrvatska potpisala i ratificirala, kao što su Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, Pekinška deklaracija i platforma za djelovanje, Agenda za održivi razvoj 2030., a posebno njezin 5. cilj – rodna ravnopravnost, Strategija EU za rodnu

ravnopravnost 2020. - 2025. i Strategija Vijeća Europe za rodnu ravnopravnost 2018. - 2023. Pravni okvir politike rodne ravnopravnosti obuhvaća Zakon o ravnopravnosti spolova (NN 82/08, 60/17), Zakon o radu (NN 93/14, 127/17, 98/19) i Zakon o suzbijanju diskriminacije (NN 85/08, 112/12).

Vezano za obrazovanje, članak 14. stavak 2. Zakona o ravnopravnosti spolova glasi: „Sadržaji vezani za pitanja ravnopravnosti spolova predstavljaju integralni dio predškolskog, osnovnoškolskog i srednjoškolskog odgoja i obrazovanja te visokoškolskog obrazovanja, kao i cjeloživotnog obrazovanja i usavršavanja, te uključuju pripremu oba spola za aktivno i ravnopravno sudjelovanje na svim područjima života.“

Obrazovanje za spolnu/rodnu ravnopravnost istovremeno pretpostavlja rodno osjetljivo obrazovanje, odnosno, izobrazbu koja uključuje rodnu perspektivu, ali i uvođenje sadržaja koji promiču nediskriminacijska znanja o ženama i muškarcima, uklanjajući

neravnopravnosti spolova i rodni stereotipa u obrazovanju na svim razinama, kao i uvažavanje rodni aspekata u svim obrazovnim područjima.

Postoji nekoliko glavnih dokumenata obrazovne politike koji čine okvir za razvoj predškolskih i školskih programa. Sukladno Konvenciji o pravima djeteta (1989.), Ustavu Republike Hrvatske i dvama glavnim odgojno-obrazovnim zakonima (Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju i Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi), obrazovna politika temelji se na načelu nediskriminacije i jednakog pristupa ljudskim pravima za sve. Nadalje, Ministarstvo znanosti i obrazovanja donijelo je 2007. godine novi Udžbenički standard koji je usklađen sa Zakonom o ravnopravnosti spolova. Standard propisuje rodnu osjetljivost u jeziku i sadržaju udžbenika, uporabu imenica u oba gramatička roda pri spominjanju profesija i zanimanja te obvezu promicanja rodne ravnopravnosti u likovnim rješenjima. Nacrt novog Standarda iz 2010. proširuje ovaj zahtjev na sva druga grafička rješenja. Izmjenama i

dopunama Zakona o udžbenicima i drugim obrazovnim materijalima za osnovnu i srednju školu iz 2006. i 2010. zabranjuju se svi oblici diskriminacije te se propisuje da udžbenici i drugi nastavni materijali svojim sadržajem ne smiju biti suprotni načelu rodne ravnopravnosti kao jednom od temeljnih ustavnih vrijednosti. Važan obrazovni dokument za rani i predškolski i osnovnoškolski odgoj i obrazovanje je Nacionalni okvirni kurikulum za predškolsko te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje (2010.) koji je prepoznao obrazovanje za ravnopravnost spolova kao jednu od međunastavnih i izvanškolskih aktivnosti koje treba uvesti u sve razine obrazovanja. Jedna od tih kompetencija je socijalna i građanska kompetencija, koja podrazumijeva poštivanje različitosti te odgovorno i aktivno sudjelovanje u promicanju i zaštiti nediskriminacije. Nadalje, jedno od glavnih načela koje treba integrirati u sve razine hrvatskog obrazovnog sustava je ravnopravnost. NOK, u dijelu koji se tiče humanističkih i društvenih znanosti, prepoznaje važnost razgovora s djecom i učenicima o temama kao što su seksualnost, rodna ravnopravnost,

važnost jednakog pristupa ljudskim pravima za pripadnike oba spola, razlike među spolovima, itd.

Glavni dokument koji daje okvir za kompetencije koje treba razvijati tijekom ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja djece (od 1. do 7. godine) je Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (NN 05/15). Nacionalni kurikulum ističe glavne vrijednosti koje bi odgajatelji trebali njegovati i razvijati kod djece. To su znanje, identitet, humanost i tolerancija, odgovornost, autonomija i kreativnost. Vrijednosti kao što su humanost, tolerancija i odgovornost ističu važnost izgradnje dječjeg identiteta i odgoja djeteta kao osobe koja poštuje dostojanstvo drugih i

ponaša se odgovorno prema drugima. Nadalje, jedna od glavnih kompetencija koje treba razvijati je društvena i građanska kompetencija, koja podrazumijeva prihvaćanje različitosti i odgovorno postupanje prema ljudskim pravima drugih. Pojmovi spol, rod ili ravnopravnost ne spominju se u Kurikulumu na način koji bi promicao integraciju odgoja i obrazovanja za rodnu ravnopravnost u predškolske ustanove. Zaključno, vrijednosni okvir Nacionalnog kurikuluma daje predškolskim ustanovama mogućnost da kroz svoje individualne planove i programe rade na pitanjima koja su povezana s rodnom problematikom. Ipak, te se teme ni na koji način ne spominju u samom Kurikulumu.

Prijedlozi ishoda za djecu rane i predškolske dobi koji se mogu postaviti kao oni kojima se teži u odgojno-obrazovnom radu u okviru obrazovanja za rodnu ravnopravnost

- Iskazuje zadovoljstvo sobom, razvijenog je pozitivnog samopoimanja i samopoštovanja, uvjerenja u vlastite sposobnosti te prepoznaje svoje snage i slabosti.
- Ima razvijen osobni, kulturni i nacionalni identitet kao i svijest o pripadanju pojedinim zajednicama (obitelji, vrtičkoj skupini...).
- Poštuje druge i različitost te pokazuje empatiju prema drugima
- Primjereno se zauzima za sebe, za

osobne ciljeve, ideje i projekte uvažavajući potrebe i različitosti drugih.

- Razumije svoja prava i prava odraslih, poznaje ih i poštuje u odnosima s drugima; razumije da svi ljudi imaju svoje vrijednosti.

Obvezni predmeti u nižoj osnovnoj školi u Hrvatskoj (od 7. do 11. godine) utvrđeni su Nastavnim planom i programom za osnovnu školu (2006.) koji donosi Ministarstvo znanosti i obrazovanja. U nižoj osnovnoj školi ima sedam obveznih (Matematika, Hrvatski jezik, Priroda i društvo, Glazbena kultura, Likovna kultura, Tjelesna i zdravstvena kultura, strani jezik) i jedan izborni predmet (Vjeronauk). Od svih predmeta, samo unutar Prirode i društva postoji jedna tema koja govori o spolu, a to je tema koja se zove Dijete. Glavni pojmovi o kojima bi se trebalo raspravljati u okviru teme su dječak i djevojčica, a cilj je pomoći djeci da razumiju fizičke razlike i sličnosti između dječaka i djevojčica. Iako Nastavni plan i program obrazovanje za rodnu ravnopravnost ne spominje eksplicitno, ta bi se tema mogla integrirati u nastavu kroz provedbu

Zdravstvenog odgoja i obrazovanja i Odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo. Zdravstveni odgoj i obrazovanje u škole se uvodi Odlukom o uvođenju, praćenju i vrednovanju provedbe Kurikuluma zdravstvenog odgoja u osnovnim i srednjim školama (2013.) koju je donijelo Ministarstvo znanosti i obrazovanja. Zdravstveni odgoj i obrazovanje podijeljen je u četiri modula: Živjeti zdravo, Prevencija ovisnosti, Prevencija nasilničkog ponašanja te Spolno/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje. U nižim razredima osnovne škole najveći dio zdravstvenog odgoja odnosi se na modul Živjeti zdravo (23 sata od 44) i Prevencija nasilničkog ponašanja (9 sati od 44). Teme iz spolne/rodne ravnopravnosti uvode se prvi put učenicima trećeg i četvrtog razreda osnovne škole (djeca od 10 i 11 godina) kroz 2 školska sata godišnje. Ministarstvo znanosti i obrazovanja i Agencija za odgoj i obrazovanje objavili su 2013. godine priručnik za provedbu kurikuluma zdravstvenog odgoja i obrazovanja u razrednoj nastavi. U priručniku se nalaze primjeri tema o kojima bi se moglo razgovarati s učenicima 3. i 4.

razreda: Odgovornost i poštovanje prema vlastitom tijelu (3. razred), Rodne uloge u obitelji (4. razred) i

Razlika između spola i roda u društvu i školi (među vršnjacima) (4. razred).

Prijedlozi ishoda za nižih razreda osnovne škole koji se mogu postaviti kao oni kojima se teži u odgojno-obrazovnom radu u okviru obrazovanja za rodnu ravnopravnost

- Razumije između pojedinačnog i grupnog identiteta.
- Zna odrediti značajke svog identiteta.
- Poznaje različite identitete koji postoje u razredu, školi i lokalnoj zajednici prema rodnoj, jezičnoj, religijskoj i nacionalnoj pripadnosti.

U hrvatskom predškolskom i nižem osnovnoškolskom sustavu odgoja i obrazovanja glavni obrazovni dokumenti odgajateljima i učiteljima daju "otvorene ruke" za raspravu o temama rodne ravnopravnosti u svojim učionicama. No, teme povezane s rodnom ravnopravnošću spominju se samo u dvije odluke o provedbi međupredmetnih i interdisciplinarnih sadržaja. Na kraju, odluku o tome hoće li se u vrtićima i razrednoj nastavi obrađivati teme vezane za rodnu ravnopravnost donose odgajatelji i

učitelji, koji su uglavnom nespremni za podučavanje[1] o ljudskim pravima općenito, ali i za konkretne teme iz domene rodnog obrazovanja. Ono što je pokazala analiza Obrazovanje, rodna ravnopravnost i djetinjstvo: hrvatski slučaji[2] jest da osobe zaposlene u sustavu ranog i predškolskog te osnovnoškolskog obrazovanja smatraju da nedostaje sustavan pristup odgoju i obrazovanju za rodnu ravnopravnost pa je njegova provedba prepuštena gotovo jedino interesu i motivaciji pojedinaca. Iz rezultata istraživanja može se zaključiti da se o odgojno-obrazovnom radu u području rodne ravnopravnosti pristupa na dva glavna načina – pasivno i aktivno. Pasivni pristup podrazumijeva svakodnevna ponašanja koja nisu rodno neravnopravna. Neki primjeri uključuju puštanje djece oba spola da se igraju igračkama kojima žele ili

poticanje dječaka i djevojčica da rade sve kućanske poslove. Ponekad se koristi aktivniji pristup poput pokretanja razgovora s djecom o rodnoj ravnopravnosti i poticanja djece na kritičko promišljanje ili reagiranja na slučajeve rodne neravnopravnosti. Međutim, u okviru odgojno-obrazovnog rada odgojitelji i učitelji najčešće koriste pasivan pristup kako bi razvili svijest djece o pitanju rodne ravnopravnosti. Razumijevanje pasivnog pristupa kao jedinog načina promicanja rodne ravnopravnosti ide toliko daleko da postoji mišljenje kako se o nekim pitanjima ne treba raspravljati na svom radnom mjestu jer tamo većinom rade žene pa se ne susreću s problemom rodne neravnopravnosti.

Odgojitelji i učitelji, kako bi kvalitetno mogli implementirati odgoj i obrazovanje za i u rodnoj ravnopravnosti, nužno trebaju proći dodatna stručna osposobljavanja, koja će doprinijeti razvoju njihovih znanja, vještina i stavova, te ih pripremiti za razvijanje gore navedenih ishoda obrazovanja za spolnu/rodnu ravnopravnost u okviru svoje prakse. Svakako je važno da su uključeni u

otvorene rasprave tijekom kojih se pojam rodne ravnopravnosti dubinski razmatra i povezuje s općim sustavom ljudskih prava. One će im omogućiti da podijele slučajeve rodne neravnopravnosti u svom okruženju kako bi s voditeljem edukacije (stručnjakom) razgovarali o tome koji od tih slučajeva zapravo jesu, odnosno nisu, primjeri rodne neravnopravnosti. Važan dio tih rasprava trebala bi biti tema feminizacije odgajateljske i učiteljske profesije jer to pitanje odgajatelji i učitelji uglavnom povezuju s rodnom (ne)ravnopravnošću. Jedan od ključnih ciljeva obrazovanja odgojitelja i učitelja za te teme jest svakako poticati sudionike na aktivniji pristup promicanju i zaštiti rodne ravnopravnosti u svakodnevnom životu te isticanju njezine važnosti. U ovom trenutku sam odgojno-obrazovni sustav, ali i svi njegovi dionici, zauzimaju pasivniji pristup, a to znači nastojanje da se izbjegnu rodno neravnopravna ponašanja i djelovanja. Dionici rijetko djeluju na način da sami promiču rodnu ravnopravnost ili pripremaju djecu da budu aktivna u njezinom promicanju i zaštiti. Potrebno je razviti stavove odgajatelja i učitelja da je pitanje rodne ravnopravnosti

važno za sve i da se radi o vrijednosti koju treba razvijati kod svakog djeteta. Trenutačno odgajatelji i učitelji smatraju da je rodna ravnopravnost tema o kojoj se treba razgovarati samo kada se dogode slučajevi rodne diskriminacije ili neravnopravnosti, a ne tema o kojoj se treba razgovarati kao o važnom dijelu odgoja djeteta. Odgojitelji i učitelji trebaju steći

adekvatna znanja iz područja rodne ravnopravnosti, rodno uvjetovanog vršnjačkog nasilja i diskriminacije, te razviti vještine za primjenu različitih metoda koje promiču rodnu ravnopravnost u skupinama djece i različitih metoda za adekvatno reagiranje na slučajeve rodne diskriminacije.

The logo for 'kinder' is displayed in a white semi-circle. The word 'kinder' is written in a lowercase, sans-serif font with each letter in a different color: 'k' is purple, 'i' is red, 'n' is green, 'd' is blue, 'e' is yellow, and 'r' is orange.

STATUS M

Program K – Priručnik za rodno osjetljivu pedagogiju u ranom odgoju i obrazovanju nastao je uz financijsku potporu Programa za prava, jednakost i građanstvo Europske unije (2014.-2020.) u okviru projekta "KINDER- Rješavanje rodni stereotipa u obrazovanju i ranom djetinjstvu: izgradnja rodno osjetljive pedagogije u obrazovanju djece" (GA101005800).

Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost Statusa M te ni na koji način ne odražava stavove Europske unije.

STRUČNA PODRŠKA:

